



UZMAN OLMAYANLARIN CESET KALINTILARI VE ÖLÜ HAKKINDA BİLGİ YÖNETİMİNDE YARARLANABİLECEKLERİ BAŞARILI UYGULAMALAR

Bütün silahlı kuvvetler için
Bütün insani yardım kuruluşları için



ICRC

**Uzman olmayanların ceset kalıntıları ve ölü hakkında bilgi yönetiminde
yararlanabilecekleri başarılı uygulamalar
Bütün silahlı kuvvetler için
Bütün insani yardım kuruluşları için**

Bu rehber **Uluslararası Kızılhaç Komitesi'nin (ICRC)** izniyle, İnternet üzerinden ücretsiz olarak dağıtılmak üzere **İnsan Hakları Ortak Platformu (İHOP)** tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Çeviriden kaynaklanabilecek herhangi bir hatadan ICRC sorumlu tutulamaz.

Metnin orijinaline İnternet üzerinden ulaşabilirsiniz:

<http://www.icrc.org/eng/resources/documents/publication/p0858.htm>

[erişim tarihi: 6 Eylül 2011]

Çeviren: Kerem Çiftçioğlu

Düzeltili: Yrd. Doç. Dr. İsmail Özgür Can

© ICRC, 2004

Türkçe çeviri yayın tarihi: Eylül 2011

Kayıp:

Silahlı çatışma veya ülke içi şiddet sonucunda açıklanamayan kayıplarda ilgili sorunun çözülmesi ve ailelerine yardım için eylem

Amacın açıklanması

Amaç kayıp insanlarla ilgili sorunları çözmekle sorumlu yetkililerin yükümlülüklerini yerine getirmelerini sağlamak, kayıp ailelerine daha iyi yardım sunmak ve daha fazla kayıpların olmasını engellemek **için**, eylem ve iletişim amaçlı kullanılabilir araçlar üretmek ve hazırlamak **yoluyla**, silahlı çatışma veya ülke içi şiddet neticesinde haber alınamayan insanların trajedileri ve ailelerinin yaşadığı acı hakkında hükümetler, ordular, dünya çapındaki Kızılhaç ve Kızılay ağı da dâhil olmak üzere uluslararası ve ulusal kuruluşların ve kamunun farkındalığını **arttırmaktır**.

**Uzman olmayanların ceset kalıntıları ve ölü hakkında bilgi yönetiminde
yararlanabilecekleri başarılı uygulamalar**
Bütün silahlı kuvvetler için
Bütün insani yardım kuruluşları için

İçindekiler

Önsöz	3
1. Uluslararası İnsancıl Hukuk'ta (IHL) ölümler ve mezarlara yaklaşım	7
2. Genel değerlendirmeler	9
3. Uzman olmayanların müdahili	12
4. Mezardan çıkarma ve/veya kimliklendirme sürecinde topluluğun ve ailenin katılımı.....	13
5. Ölüm öncesi veri ve DNA analizi için örnek toplanması sürecine aile müdahili	15
6. Aileler ve ölüm.....	17
7. Ölümle ilgili bilgi vermek ve kişisel eşya veya ceset kalıntılarını ailelere iade etmek	18
8. Anma törenleri ve toplu cenazeler.....	19
9. Kayıp kişilerin aileleriyle çalışan personel için eğitim ve destek	20
Ek A: Ölümün anlamına dair değerlendirmeler ve uygun davranışa yönelik tavsiyeler.....	22
Ek B: Yetkililer tarafından sağlanacak ölüyle ilgili bilgi kontrol listesi	26
Ek C: Mezarlar dâhil ceset kalıntısı barındıran yerlerin yönetimine dair kontrol listesi.....	27
Ek D: Ceset kalıntıları toplanmasında kullanılacak bilgi kontrol listesi	29
Ek E: Ceset kalıntılarının acil olarak toplanması veya taşınması durumunda kullanılacak kontrol listesi	31
Ek F: Hastane morgundaki ceset kalıntılarının yönetiminde kullanılacak kontrol listesi.....	34
Ek G: Adli uzmanların yokluğunda mezar açma prosedüründe kullanılacak kontrol listesi (örnek; mezarlar, kuyular, mağaralar)	36
Ek H: İnsan kalıntılarının acil veya geçici bir şekilde gömülmesine dair kontrol listesi.....	39
Ek I: Sadece dış muayenenin yapılabileceği/mümkün olduğu durumlarda adli incelemeler için kontrol listesi	42
Ek J: Ortam, şartlar gibi olayla ilgili toplanabilecek bilgiler için kontrol listesi.....	44
Ek K: Kişiler hakkında olay ile bağlantılı olabilecek ek bilgilerin toplanması için kontrol listesi	45
Ek L: Doğrudan tanık ifadelerinin toplanmasında kontrol listesi.....	47
Ek M: Ceset kalıntılarında yüzey belirtileri: Uzman olmayanlar için özet öneriler.....	49

**Uzman olmayanların ceset kalıntıları ve ölü hakkında bilgi yönetiminde
yararlanabilecekleri başarılı uygulamalar**
Bütün silahlı kuvvetler için
Bütün insani yardım kuruluşları için

Önsöz

Silahlı çatışma altında yaşayan sayısız aile için, yakınlarının kaderleri ile ilgili şüpheler taşıması, çok ağır bir gerçeklik teşkil ediyor. Dünyanın her yerinde ebeveynler, kardeşler, eşler ve çocuklar çaresizce kayıp yakınlarını bulmaya çalışıyorlar. Aileler ve toplumlar, üyelerinin ölüp ölmediğini bilemedikleri için hayatlarını kesintiye uğratan şiddet olaylarını arkalarında bırakamıyorlar. Endişeleri çatışma bittikten yıllar sonra, barış ortamı kurulduktan sonra bile devam ediyor. Bireysel ve toplumsal iyileşme ve uzlaşmaya giden adımları bir türlü atamıyorlar. Gelecek nesiller, yakınları ve komşularının yaşadığı adaletsizlik ve aşağılanmanın neden olduğu öfkenin yeni taşıyıcıları oluyorlar. Bu tür kapanmayan yaralar toplumun dokusunu bozmaya, olayların gerçekleştiği tarihten yıllar sonra bile kişiler, gruplar ve uluslar arasındaki ilişkilere sinsice zarar vermeye devam edebiliyor.

İlgili Devlet yetkilileri, silahlı gruplar ve liderler, ulusal ve uluslararası insani yardım ve insan hakları örgütlerinin de desteğiyle, insanların kaybolmasını önleme ve kaybolduklarında sonuçları hakkında bir şeyler yapma konusunda harekete geçmelidirler. Bunun için ikna, ikame etme, kınama ve yasal yollarla başvurma gibi geniş önlem yöntemleri arasından seçim yapabilirler. Mümkün olduğu anda, kayıp yakınları ve bağlı oldukları topluluklar dâhil ilgili bütün taraflar arasında yapıcı diyalog teşvik edilmelidir. Kayıp insanların sayısını azaltmanın ve onlar ve yakınları için uygun tedbirler belirlemenin geçerli tek yolu budur.

Kayıp insanların aileleri tarafından kaçınılmaz olarak belirtilen en öncelikli gereksinim, yakınlarına ne olduğunu bilme haklarıdır.

Üstelik deneyimler, kayıp kişilerin çoğu zaman evin geçimini sağlayan ve aile işlerinin kamusal alanda temsil edenler olduğunu göstermektedir. Bu nedenle, bir yandan haber alınamayan insanların akıbetini (ne olduğunu ortaya koymak) belirlemek için her türlü çaba gösterilirken, bir yandan da yakınlarının yaşamlarını utanç duymadan devam ettirebilmeleri için gerekli olanaklar sağlanmalıdır.

Aile ve toplum, suçu işleyenlerin yaptıklarından dolayı sorumlu tutulmaları konusuna da aynı derecede önem vermektedirler.

Diğer bütün çabaların başarısız olduğu, silahlı çatışma veya ülke içi şiddet sırasında kaybedilmiş kişilerin bulunmasının olanaksız olduğunun anlaşıldığı durumlarda, en azından aileler ve yakınlarının iyiliği için kaybolan kişilerin yaşamlarını yitirdiği onaylanmalıdır ve en yakın akrabaların kayıplarının anılarını onurlu bir şekilde yaşatmalarına izin verilmelidir.

Devletler topluluğu tarafından kendisine verilen yetkiye uygun olarak, ICRC'nin (Uluslararası Kızılhaç Komitesi) amaçları arasında silahlı çatışma ve ülke içi şiddet durumlarında insanların hayatlarına, fiziki bütünlüklerine ve onurlarına yönelik tehditlere karşı korunmalarını sağlamak, kayıpların önlenmesi, aile bağlarının tekrar sağlanması ve ailelerinin haklarında haber alamadığı insanların akıbetlerini öğrenmek sayılabilir. Ne var ki çoğu yerde ICRC'nin bu amaçlarını gerçekleştirmesinin önünde

**Uzman olmayanların ceset kalıntıları ve ölü hakkında bilgi yönetiminde
yararlanabilecekleri başarılı uygulamalar**
Bütün silahlı kuvvetler için
Bütün insani yardım kuruluşları için

ya yetkililerin ya da ilgili tarafların yetersiz iradesi engel oluşturmaktadır. Kaybolmaları önlemeye yönelik uluslararası insani yardım ve insan hakları kanunlarını tanıtmaya ve kayıp insanların izini sürmeye çalışan diğer resmi ve resmi olmayan (NGO) kuruluşlar da benzer engeller ile karşılaşılıyorlar. ,

ICRC 2002 yılında hükümet temsilcileri, Uluslararası Kızılhaç ve Kızılay Hareketi'nin diğer bileşenleri, uluslararası, bölgesel ve ulusal resmi ve hükümet dışı kuruluşlar, kayıp yakınlarının temsilcileri ve çeşitli uzmanların işbirliğinde, silahlı çatışma veya ülke içi şiddet sonucu haber alınamayan insanların ve yakınlarının durumlarına yönelik bir süreç başlattı.

ICRC'nin bu durumla uğraşan, sürece katılmış olan herkesin işbirliği ile bu süreci başlatmasındaki hedefleri şunlardı:

- (a) **Silahlı çatışma veya ülke içi şiddet durumlarında insanların kaybolmasını önlemeye ve yakınları ile temasını kaybetmiş ailelerin ihtiyaçlarını karşılamaya dönük bütün yöntemlerin gözden geçirilmesi;**
- (b) **Silahlı çatışma veya ülke içi şiddet durumlarında insanların kaybolmasını önlemeye ve yakınları ile temasını kaybetmiş ailelerin ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik çalışan herkesle ortak ve tamamlayıcı tavsiye ve işlevsel uygulamalar konusunda anlaşmak;**
- (c) **Konuya ilişkin Devlet yetkilileri, Birleşmiş Milletler ve sivil toplum kuruluşlarının ilgisini arttırmak.**

Sekiz atölye çalışması ve üç araştırmayı içeren başlangıç aşaması, akademik kurumlar, çeşitli uzmanlar ile resmi ve hükümet dışı kuruluşların katılımıyla gerçekleşti.¹ Kaybolmaların önlenmesine yardımcı, kayıp insanların akıbetlerinin

¹ Etkinlik ve raporların listesi:

"The legal protection of personal data & human remains, Elektronik Atölye, 02.04.2002 - 06.05.2002: Final rapor ve sonuç" (ICRC/TheMissing/07.2002/EN/1)

"Member of armed forces and armed groups: identification, family news, killed in action, prevention, Atölye, 06.05.2002 - 07.05.2002, Ecogia ICRC Training Center - Cenevre - İsviçre: Final rapor ve sonuç" (ICRC/TheMissing/08.2002/EN/2)

"Human remains & forensic sciences, Elektronik Atölye, 02.2002 - 03.2002; Human remains: Law, politics & ethics, 23.05.2002 - 24.05.2002 and Human remains: management of remains and of information on the dead, 10.07.2002 - 12.07.2002, Atölye, Ecogia ICRC

Training Center - Cenevre- İsviçre: Final rapor ve sonuç" (ICRC/TheMissing/10.2002/EN/3)

"Support to families of people unaccounted for, Atölye, 10.06.2002 - 11.06.2002, Ecogia ICRC Training Center - Cenevre - İsviçre: Final rapor ve sonuç" (ICRC/TheMissing/08.2002/EN/4)

"Means to prevent disappearances & to process missing cases, Workshop, 24.07.2002 - 26.07.2002, Ecogia ICRC Training Center - Geneva - Switzerland: Final report and outcome" (ICRC/TheMissing/10.2002/EN/5)

"Mechanisms to solve issues on people unaccounted for, Workshop, 19.09.2002 - 20.09.2002, Ecogia ICRC Training Center - Geneva - Switzerland: Final report and outcome" (ICRC/TheMissing/12.2002/EN/6)

"Mourning process & commemorations, Araştırma - Rapor ve tavsiyeler, Yvan Droz yönetiminde düzenlendi, Etnoloji Doktoru, Geneva Graduate'da doçent, Institute of Development Studies (IUED),

**Uzman olmayanların ceset kalıntıları ve ölü hakkında bilgi yönetiminde
yararlanabilecekleri başarılı uygulamalar**
Bütün silahlı kuvvetler için
Bütün insani yardım kuruluşları için

öğrenilmesi ve ailelerine yardıma dönük tasarlanmış bir dizi yasal ve operasyonel uygulanabilir tavsiyelerin elde edilmesiyle toplantılar sonuçlandı.²

İkinci aşama olarak ICRC, 19-21 Şubat 2003 tarihlerinde Cenevre’de resmi ve hükümet dışı kuruluşların katıldığı uluslararası bir konferans düzenleyerek yaptığı çalışmaların sonuçlarını geniş bir katılımcı kitlesiyle paylaştı. Konferansta yapılan *Gözlem ve Tavsiyeler*³ daha sonra Kasım 2003’te gerçekleşen 28. Kızılhaç ve Kızılay Uluslararası Konferansı’nın *İnsani Hareket için Gündem*⁴ metninde kabul edildi⁵.

Mevcut tavsiyeler ve iyi uygulamalar, uluslararası ve iç hukuk, sivil ve sivil-olmayanlar için teşhis etme yolları, özgürlüğünden mahrum edilmiş insanların tedavisi, ailelere dair haberlerin alış verişi ve insan kalıntılarının ve ölüye dair bilginin uygun ele alınması gibi konulara değindi.

Doğrudan veya dolaylı yoldan silahlı çatışma veya ülke içi şiddet sonucu ölenlerin kalıntılarının uygun ele alınmasına dair bölüm özellikle önem taşıyor. Bu bölümde, 50’den fazla uzmanın katıldığı üç atölye çalışmasında gerçekleşen verimli tartışmaların sonuçları ortaya çıktı.⁶

Sylvain Froidevaux işbirliğinde, Sosyal Bilimler Doktoru, IUED tarafından görevlendirildi" (ICRC/TheMissing/10.2002/EN/7)

"Overcoming the tensions between family needs and judicial procedures - Araştırma – Rapor ve tavsiyeler, Vasuki Nesiah, Kıdemli Araştırmacı, International Center for Transitional Justice" (ICRC/TheMissing/09.2002/EN/8)

"Study on existing mechanisms to clarify the fate of people unaccounted for – Rapor ve tavsiyeler, Jean-François Rioux, Çatışma çalışmaları Profesörü, Saint-Paul Üniversitesi, Ottawa, Kanada ve Marco Sassöli, Uluslararası kamu hukuku Profesörü, Université du Québec à Montréal, Kanada; Bay Mountaga Diagne ve Bayan Marianne Reux yardımlarıyla, araştırma asistanları, Université du Québec à Montréal" (ICRC/TheMissing/01.2003/EN/9)

Ayrıca ICRC web sitesine bakabilirsiniz;

http://www.icrc.org/Web/eng/siteeng0.nsf/htmlall/section_missing_persons_events?OpenDocument

² Bakınız "ICRC Report: The Missing and Their Families – Summary of the Conclusions arising from Events Held prior to the International Conference of Governmental and Non-Governmental Experts (19-21 February 2003)" (ICRC/The Missing/01.2003/EN/10;

[http://www.icrc.org/Web/eng/siteeng0.nsf/htmlall/5JHR8/\\$File/ICRC_TheMissing_012003_EN_10.pdf](http://www.icrc.org/Web/eng/siteeng0.nsf/htmlall/5JHR8/$File/ICRC_TheMissing_012003_EN_10.pdf))

³ Bakınız "International Conference of Governmental and Non-Governmental Experts (Cenevre, 19-21.02.2003), Outcome" in "The Missing: Action to resolve the problem of people unaccounted for as a result of armed conflict or internal violence and to assist their families – Referans belgeler", veya

[http://www.icrc.org/Web/eng/siteeng0.nsf/htmlall/881CB6F1912554CDC1256CD40041F954/\\$File/TheMissing_Conf_022003_EN_1AND82.pdf?OpenElement](http://www.icrc.org/Web/eng/siteeng0.nsf/htmlall/881CB6F1912554CDC1256CD40041F954/$File/TheMissing_Conf_022003_EN_1AND82.pdf?OpenElement)

⁴ Bakınız "The Missing: Action to resolve the problem of people unaccounted for as a result of armed conflict or internal violence and to assist their families – Documents of Reference" veya [http://www.icrc.org/Web/eng/siteeng0.nsf/htmlall/5Y4DK7/\\$File/conference_ang-final.pdf](http://www.icrc.org/Web/eng/siteeng0.nsf/htmlall/5Y4DK7/$File/conference_ang-final.pdf)

⁵ Kızılhaç ve Kızılay Uluslararası Konferansları sadece Ulusal Kızılhaç ve Kızılay Dernekleri’ni değil, aynı zamanda Cenevre Sözleşmesi’ne taraf 191 Devlet tarafını da bir araya getirir.

⁶ Bakınız "Human remains & forensic sciences – Elektronik atölye 02-03.2002; Human remains: Law, politics & ethics 23-24.05.2002; and Human remains: management of remains and of information on the dead 10-12.07.2002: Final Raporu ve Sonuç"

**Uzman olmayanların ceset kalıntıları ve ölü hakkında bilgi yönetiminde
yararlanabilecekleri başarılı uygulamalar
Bütün silahlı kuvvetler için
Bütün insani yardım kuruluşları için**

Bu tavsiye ve iyi uygulamalar, silahlı çatışma ve ülke içi şiddet durumlarının hususiyetine, bunların insani yardım kuruluşlarının görev ve sorumlulukları ve adli incelemelere etkileri ve buna göre uyum sağlama gereklerine dikkat çekiyor. Aynı zamanda bu tavsiyeler adli uzmanların birçok durumda bulunmadığı gerçeğinin altını çizirken, genelde insani yardım kuruluşlarında çalışan uzmanlık dışı kişilerin müdahil olmalarının gerekliliğini belirtiyor.

Şimdi ise Şubat 2003 uluslararası uzmanlar konferansı ve Kasım 2003 28. Kızılhaç ve Kızılay Uluslararası Konferansı kararlarının izini sürmenin tam zamanı. Bu tavsiye ve iyi uygulamalar, politikaların, direktiflerin, silahlı çatışma veya ülke içi şiddet ortamında çalışan bütün silahlı kuvvetler ve insani yardım kuruluşlarının eğitim ve operasyonel uygulamalarının ayrılmaz parçası olmalıdır.

Bu yayın⁷, doğrudan veya dolaylı yoldan silahlı çatışma veya ülke içi şiddet sonucu ölenlerin kalıntılarının, uzman olmayanlar tarafından uygun ele alınmasına yönelik bütün tavsiye ve iyi uygulamaları içeren bir derlemedir. Bu sayede alttaki hususlara olanak sağlar:

→ **Her askeri kuvvetin komutanları için SOP (standart operasyon prosedürü) düzenlemesi ve üyeleri için yasal kurallar ve kontrol listesi içeren eğitim modülleri kurması;**

→ **İnsani yardım kuruluşlarının bu tavsiye ve iyi uygulamaları politika, direktif, eğitim ve operasyonlarına dâhil etmeleri.**

(ICRC/TheMissing/10.2002/EN/3);[http://www.icrc.org/Web/eng/siteeng0.nsf/htmlall/5CALR3/\\$File/ICRC_TheMissing_102002_EN_3.pdf](http://www.icrc.org/Web/eng/siteeng0.nsf/htmlall/5CALR3/$File/ICRC_TheMissing_102002_EN_3.pdf)

⁷ PDF olarak ICRC web sayfasında bulmak mümkün. Word dosyası olarak görmek istiyorsanız themissing.gva@icrc.org adresinden isteyebilirsiniz.

**Uzman olmayanların ceset kalıntıları ve ölü hakkında bilgi yönetiminde
yararlanabilecekleri başarılı uygulamalar**
Bütün silahlı kuvvetler için
Bütün insani yardım kuruluşları için

1. Uluslararası İnsancıl Hukuk'ta (IHL) ölümler ve mezarlara yaklaşım⁸

1.1. Silahlı çatışma halinde uygulanabilir uluslararası hukuk

- A. Koşullar el verdiğinde ve özellikle çarpışma sonrasında, gecikmeksizin ve aleyhte ayırım gözetmeksizin ölümleri aramak ve toplamak için mümkün olan bütün önlemler alınmalıdır.⁹
- B. Çatışmanın tarafları ölüye saygı ve onur çerçevesinde davranmalı ve yağmalanmasını önlemelidirler.¹⁰
- C. Çatışmanın tarafları kalıntıları defnedilmeden önce ölünün kimliğinin belirlenmesi için gerekli önlemleri almalıdırlar.¹¹
- D. Ölü saygılı bir şekilde defnedilmeli ve mezarlarına saygı gösterilmelidir.¹²
- E. Önlenemez koşullar toplu mezar kullanımını gerekli kılmadığı sürece definler birbirinden ayrı mezarlarda olmalıdır. Bütün mezarlar işaretlenmelidir.¹³
- F. Çatışmanın tarafları düşmanlıkların başlangıç aşamasında, defin dâhil ölümlere göz kulak olunacağı, mezar ve defnedilenleri kimliklendirme amacıyla bilgilerinin kaydedileceği resmi bir **Mezar Kayıt Servisi** kurmalıdırlar.¹⁴
- G. Çatışmanın tarafları ilgili yetkililere veya ölmüş kişinin ailesine merhumun kimliği, yeri ve ölüm sebebiyle ilgili bilgileri sağlamak için gerekli bütün önlemleri almakla yükümlüdürler.¹⁵
- H. Bir çatışmanın çıkması halinde veya her türlü işgal halinde, çatışmanın tarafları resmi bir Bilgi Bürosu'nu:
 - a. Kayıp olarak bildirilmiş yaralı, hasta, kazazede, ölü, özgürlüğünden mahrum edilmiş koruma altındaki insanlar, kimliği belirsiz durumdaki

⁸ Birinci bölümün metni "ICRC Report: The Missing and Their Families – Summary of the Conclusions arising from Events Held prior to the International Conference of Governmental and Non-Governmental Experts (19-21 Şubat 2003)" raporunun III. bölümünden alıntıdır. (ICRC/The Missing/ 01.2003/EN/10; [http://www.icrc.org/Web/eng/siteeng0.nsf/htmlall/5JAHR8/\\$File/ICRC_TheMissing_012003_EN_10.pdf](http://www.icrc.org/Web/eng/siteeng0.nsf/htmlall/5JAHR8/$File/ICRC_TheMissing_012003_EN_10.pdf))

⁹ Cenevre Sözleşmeleri I (CSI): Md.15; Cenevre Sözleşmeleri II (CSII): Md. 18; Cenevre Sözleşmeleri IV (CSIV): Md. 16; Ek Protokoller I (EPI): Md. 33.

¹⁰ CSI: Md. 15; CSII: Md.18; CSIV: Md. 16; EPI: Md. 34.

¹¹ CSI: Md. 16, 17; CSII: Md. 19, 20; CSIII: Md. 120, 121; CSIV: Md. 129, 131.

¹² CSI: Md. 17; CSII: Md. 20; CSIII: Md. 120; CSIV: Md. 130; EPI: Md. 34(1).

¹³ CSI: Md. 17; CSII: Md. 20; CSIII: Md. 120; CSIV: Md. 130; EPI: Md. 34.

¹⁴ CSI: Md. 17(3); CSII: Md. 20(2); CSIII: Md. 120(6); CSIV: Md. 130(3).

¹⁵ CSI: Md. 16,17; CSII: Md. 19; CSIII: Md. 120; CSIV: Md.130; EPI: Md. 33.

Uzman olmayanların ceset kalıntıları ve ölü hakkında bilgi yönetiminde yararlanabilecekleri başarılı uygulamalar

Bütün silahlı kuvvetler için Bütün insani yardım kuruluşları için

çocuklarla ilgili bütün bilgiyi, aleyhte ayırım gözetmeksizin merkezileştirmeli ve bu bilgiyi Koruyucu Devletler ve ICRC Merkezi İzleme Ajansı veya benzeri arabulucular aracılığıyla ilgili yetkililere sağlamalı¹⁶;

- b. Koruma altındaki kişilerle ilgili sorulara yanıt vermek ve eğer bilgisi dâhilinde değilse öğrenilmek istenen bilgiyi elde etmek için her türlü tahkikatı yapmaktan sorumlu olmak¹⁷;
 - c. Koruma altındaki kişilere gönderilmiş veya onlar tarafından gönderilen, yazışma dâhil hususların serbest dolaşımı için arabulucu olarak davranmak (ve ICRC Merkezi İzleme Ajansı talep ettiği zaman)¹⁸ için kurulmalıdır.
- İ. Özgürlüğünden mahrum edilmiş koruma altındaki veya ölmüş kişilerle ilgili kaydedilen bilgi öyle olmalı ki, kişinin kimliğini tam olarak teşhis etmek ve en yakınını bir an önce uyarmak mümkün olmalı.¹⁹
- J. Çatışmanın tarafları mümkün olan en kısa sürede, her **yaralı, hasta, kazazede veya ölü kişi** için mevcut olduğunda aşağıdaki bilgileri Bilgi Bürosuna aktarmalıdır²⁰:
- a. tam isim;
 - b. ordu, birlik, personel veya seri numarası;
 - c. doğum tarihi;
 - d. kimlik kartı veya künyesinde görünen herhangi başka ayrıntı;
 - e. ele geçirilme veya ölüm tarihi;
 - f. yara veya hastalık veya ölüm nedeniyle ilgili ayrıntılar.
- K. **Ölüm** halinde, aşağıdaki bilgiler toplanıp Bilgi Bürosuna nakledilmelidir²¹:
- a. (ele geçirilme ve) ölüm tarihi ve yeri;
 - b. yaralar / hastalıklar veya ölüm sebebi ile ilgili ayrıntılar;
 - c. bütün diğer kişisel eşyalar;
 - d. mezarlığı tespit etmek için gerekli ayrıntılarla beraber defin tarihi ve yeri,
 - e. Uygulanabilir olduğunda künyenin yarısı bedende kalmalı, diğer yarısı alınmalıdır.
- L. Çatışmanın tarafları, ölenin naaşının (kalıntılarının) ve kişisel eşyalarının anavatanına, kendi veya en yakınının isteği ile dönmesine yardımcı olmak için harekete geçmelidir.²²

¹⁶ CSI: Md. 16, 17(4); CSII: Md. 19(2), 20; CSIII: Md. 120, 122, 123; CSIV: Md. 130, 136-138, 140; EPI: Md. 33(3); HRIV: Md. 14, 16.

¹⁷ CSIII: Md. 122(7); CSIV: Md. 137(1); EPI: Md. 33(3); HRIV: Md. 14.

¹⁸ CSIII: Md. 74; CSIV: Md. 110; HRIV: Md. 14.

¹⁹ CSI: Md. 16; CSII: Md. 19; CSIII: Md. 120, 122; CSIV: Md. 129, 138(1), 139; EPI: Md. 34.

²⁰ CSI: Md. 16; CSII: Md. 19.

²¹ CSI: Md.16, 17, 40(2); CSII: Md. 19, 20, 42(2); CSIII: Md. 120; CSIV: Md. 129, 130,139; HRIV: Md. 14, 19; EPI: Md. 34.

**Uzman olmayanların ceset kalıntıları ve ölü hakkında bilgi yönetiminde
yararlanabilecekleri başarılı uygulamalar**
Bütün silahlı kuvvetler için
Bütün insani yardım kuruluşları için

M. Yukarıda bahsedilen bütün kuralların aynı zamanda uluslararası silahlı çatışma durumlarında uygulanabilir uluslararası örf ve adet hukukunu temsil ettiği yaygın olarak kabul edilir.

1.2 Uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda uygulanabilir uluslararası hukuk

- A. Koşullar el geldiğinde ve özellikle çatışma sonrasında, gecikmeksizin ve aleyhte ayırım gözetmeksizin ölüleri aramak ve toplamak için bütün mümkün önlemler alınmalıdır.²³
- B. Çatışmanın tarafları ölüye saygı ve onur çerçevesinde muamele gösterip yağmalanmasını önlemelidirler.²⁴
- C. Ölü saygılı bir şekilde tasnif edilmeli ve mezarlarına saygı gösterilmelidir.²⁵
- D. Yukarıda sözü geçen 1.1c, 1.1e ve 1.1g kurallarının *üzerlerinde gerekli değişiklikler yapıldıktan sonra* aynı zamanda uluslararası silahlı çatışma durumlarında uygulanabilir uluslararası örf ve adet hukukunu temsil ettiği yaygın olarak kabul edilir.

2. Genel değerlendirmeler

2.1 Silahlı çatışma veya ülke içi şiddet sonucu ölenlerle ilgili olarak çoğu zaman ölümleri kayıt altına alınmadığı için haber alınamamaktadır. Bunun birçok nedeni olabilir:

- A. Ölümle ilgili hiçbir bilgi verilmemiştir (ölümler ailelere bildirilmemiş / hayatta kalan tanık olmamış);
- B. Cesetler / kalıntılar (örneğin harekât sırasında veya yargısız infaz sonucu öldürülenler) toplanmamıştır;
- C. Delilleri bilinçli olarak karıştırmak / yok etmek amacıyla cesetler çoğu zaman kimliklendirilmeden (veya herhangi bir veri olmadan / daha sonra kimliklendirmede işe yarayabilecek ayrıntılar kaydedilmeden) toplu mezarlarda gömülmüşlerdir;
- D. Ceset / kalıntıların kimliği belirlenemiyordur (ipucu / yol gösterici bilgi, uzmanlık olmaması veya araç gereç olmadığı veya ceset / kalıntılar tamamen yok edildiği için);

²² EPI: Md. 34(2)(c).

²³ EPII: Md. 8.

²⁴ EPII: Md. 8.

²⁵ EPII: Md. 8.

Uzman olmayanların ceset kalıntıları ve ölü hakkında bilgi yönetiminde yararlanabilecekleri başarılı uygulamalar

Bütün silahlı kuvvetler için Bütün insani yardım kuruluşları için

- E. Taraflar, çoğu zaman çatışma sırasında görevlerini yerine getirmedikleri için samimi olarak cevap bulamıyor olabilirler. Öte yandan vakaların çoğunluğunda tarafların gerçekçi bir beklentiyle askeri operasyonun ve (toplu) mezarların bölgesini en azından biliyor olmaları veya bu bilgiyi elde edebilmeleri beklenebilir;
- F. Devlet yetkilileri veya silahlı gruplar bu insanların kendi kontrolleri / sorumlulukları altında ölmüş olduklarını kabul etmiyorlardır.

2.2 Bu yüzden, bu tür durumlarda ölenlerle ilgili bilgi sağlamak, kayıpların sayısını azaltmaya ve kayıp kişilerin akıbetlerinin öğrenilmesine yardımcı olur, böylece ailelerin kaygı ve şüphelerine son verir.

- A. Kayıp insanların aileleri mağdur olarak kabul edilmelidir.
- B. Ailelerin bilgi edinme, hesap sorma ve tanınma hakları kabul edilmelidir. Bununla beraber ailelerin en temel ihtiyaçları yakınlarının akıbetini bilmektir.

2.3 Bütün aile bireyleri silahlı çatışma veya ülke içi şiddet sonucu kayıp yakınlarının, bulunduğunu veya eğer öldüyse ölümlerine dair koşul ve sebepler dâhil olmak üzere akıbetlerini bilme hakkına sahiptirler.

2.4 Devlet yetkilileri ve silahlı gruplar ceset kalıntılarını ve ölüye dair bilgiyi uygun ele almak konusunda birincil derecede sorumluluğa sahiptirler.

2.5 Ölünün yağmalanması ve tahkir (saygısızlık yapılması) edilmesi uluslararası olmayan silahlı çatışmalar sırasında gerçekleştiğinde bile (uluslararası silahlı çatışmalarda olduğu gibi) uluslararası hukuka göre suç teşkil etmelidir. Ceset kalıntılarının, iade edilmesi öncesi yaygın ve sistemli bir politikanın parçası olarak bilinçli bir şekilde tahrip etmek, ağırlaşmış bir suç olarak değerlendirilmelidir. Bilinçli olarak ceset kalıntılarını kimliklendirme sürecine engel olmak, müdahalede bulunmak veya geciktirmek iç hukukta cezayı gerektiren bir suç olarak yer bulmalıdır.

2.6 İnsan kalıntılarını ayırım gözetmeksizin ele almak konusunda devletler topluluğu, uluslararası, bölgesel veya yerel hükümet veya hükümet dışı kuruluşlar ve ICRC bütün ilgililere sorumluluklarının farkına varmalarını sağlamalıdır. Bu sorumluluk, insan kalıntılarını ve daha sonra kimliklerini teşhis etmeyi sağlayabilecek bütün bilgileri toplamayı içermektedir. Bu aynı zamanda bütün definlerde, kalıntı ve kişisel eşyaların aileye - gerekirse tarafsız bir aracı ile - iadesinde ve ölüye dair bütün bilgilerin ailelere ve ICRC İzleme Bürosu'na aktarılmasında uyulması gereken koşulları içerir.

- A. Diğer sorumluluklar şunları içermelidir:
 - a. Bilgi Bürosu faaliyetlerinin yaygınlaştırılması;
 - b. Ölüye dair bilgi toplama hakkında en iyi uygulamaların ve ceset kalıntılarının yönetimi ve uygulamaları sırasında eğitimin yaygınlaştırılması (bkz. 3).

- B. Öncelik şu konulara verilmelidir:

Uzman olmayanların ceset kalıntıları ve ölü hakkında bilgi yönetiminde yararlanabilecekleri başarılı uygulamalar

**Bütün silahlı kuvvetler için
Bütün insani yardım kuruluşları için**

- Devlet yetkilileri, özellikle güvenlik ve silahlı kuvvetleri ve sivil savunma birimleri ve silahlı gruplar;
- Ulusal Kızılhaç / Kızılay Dernekleri ilk yardım ve izleme servisleri ile birlikte;
- Barışı koruma görevlileri;
- Belli bir bağlamda çalışan insani yardım kuruluşları;
- Adli uzmanlar;
- Mahkemeler.

2.7 **Ek B**'de yetkililerce sunulması gereken ölüye dair bilgi kontrol listesi bulunmaktadır.

2.8 Devlet yetkilileri veya silahlı grupların yükümlülüklerini yerine getiremedikleri / getirmek istemedikleri ve ölümlere gereken işlemler yapılmadığı durumlarda, insani yardım kuruluşları silahlı çatışmanın veya ülke içi şiddetin başından itibaren Devletler topluluğunun desteğiyle sorunu ele almalıdırlar. Bunu yaparken her zaman **yerel yasal çerçeveyi** göz önünde bulundurmalıdır.

- Mezarlar ve ölümler** hakkında bilgi sistematik olarak toplanmalıdır.
- Gereken her durumda ve en kısa sürede **ölüyü (savaş alanından) toplamak** için gerekli tedbirler alınmalıdır.
- Gereken her durumda ve en kısa sürede **kimliği belirlenememiş kalıntıların mezardan çıkarılması** için tedbirler, **Ek G**'de (adli uzman yokluğunda *mezardan çıkarma için prosedür (örnek; mezardan, kuyudan, mağaradan)*) listelenen bütün faktörler göz önünde bulundurulmalıdır.
- Bütün ceset kalıntıları ve ölümlerine yol açan olaylar hakkında olabildiğince bilgi toplamak için gerekli tedbirler alınmalıdır:
 - Ailelerin bilgi sahibi olması ve kalıntıları teslim alabilmesi için kimlik belirleme sürecine yardım edilmeli;
 - Eğer uluslararası insancıl hukuk ve uluslararası insan hakları hukukunun ihlali şüphesi varsa, ölümü ilgilendiren tüm koşullarla ilgili bilgi toplanmalıdır.
- Ailelerine teslim edilmemiş ceset kalıntılarının korunması için gerekli tedbirler (muhafaza ederek veya geçici olarak gömerek) alınmalıdır.
- Bir yakını öldüğünde, **ailesinin bilgilendirilmesi amacıyla** ölüme dair belge/kanıtlar sağlanmalı, kişisel eşyalarının ve mümkün olduğu zaman kalıntıların aileye iadesi için gerekli tedbirler alınmalıdır.

2.9 Çoğu durumda, ister bireysel ister toplu mezar yerleri olsun, ölüye dair bütün bilgiler hem politik olarak hassas ve hem de aileler için keder kaynağı konulardır. Dolayısıyla:

- Eylem planı yaparken güvenlik kısıtları göz önünde bulundurulmalıdır;

Uzman olmayanların ceset kalıntıları ve ölü hakkında bilgi yönetiminde yararlanabilecekleri başarılı uygulamalar

Bütün silahlı kuvvetler için Bütün insani yardım kuruluşları için

- B. Dâhil olmuş yetkililer ve aileler planlanmış bütün eylemler (etkinlikler) hakkında tam olarak bilgilendirilmiş olmalıdır;
- C. Planlanan tüm eylemler, kültürel koşulları göz önünde bulundurmalı ve ölü, cenaze ve yasa dair yerel adetlere saygılı olmalıdır (6ya göz atın);
- D. Planlanan tüm eylemler için bir iletişim stratejisi belirlenmelidir.

2.10 Bütün görevler, kişisel bilgi ve ceset kalıntılarının yönetimiyle ilgili yasal ve etik kurallara saygı çerçevesinde gerçekleştirilmelidir.

2.11 Bütün görevler, müdahil olmuş veya olmak için harekete geçmesi gereken kuruluşlar arasında koordine edilmelidir.

2.12 Birçok silahlı çatışma ve ülke içi şiddet durumunda, bilgi ulaşılamadığı ya da verilmediği için ne ölüm belgesi (defin ruhsatı) ne de resmi bilgilendirme / ölüm teyidi temin edilebilmektedir. Bu nedenle doğrudan tanık beyanları ölü ile ilgili bilgi toplamak için hayati öneme sahiptir.

- A. Bilgi, doğruluğundan emin olabilmek için sistematik olarak toplanmalıdır. **Ek L** (*Doğrudan tanık ifadelerinin toplanmasında kontrol listesi*) bu noktada rehberlik sağlar.
- B. Bir yakının ölümüne ait aileye aktarılacak tek mevcut bilgi tanık beyanları olabileceği için, Devlet yetkilileri tam olarak kabul edilmiş koşulları yerine getiren tanık beyanlarına dayanarak ölüm belgesi düzenlemeyi kabul etmelidir.

3. Uzman olmayanların müdahili

3.1 Genel kural olarak ceset kalıntıları ile ilgili bütün işlemlerde adli uzmanlar müdahil olmalıdırlar.

3.2 Bu her zaman mümkün olmayabilir. Adli uzmanlar her zaman mevcut olamadığı için, uzman olmayanların müdahilliği çoğu zaman gereklidir ve bu daha sonra olayın ve kimliklendirmenin sistematik değerlendirilme şansını arttırmayı hedeflemelidir. Bu amaca yönelik, **Ek C'den Ek H'ye** kadar olan kontrol listesi ölü ve ceset kalıntılarına dair bilgi toplanmasının ele alınışına yönelik süreci kolaylaştırmak (iş akışı oluşturmak) için kullanılabilir. Bu kontrol listeleri şunları içerir:

- A. **Ek C**, *mezarlar dâhil ceset kalıntısı barındıran yerlerin yönetimine dair kontrol listesi*;
- B. **Ek D**, *Ceset kalıntıları incelenmesinde kullanılacak bilgi kontrol listesi*;
- C. **Ek E**, *Ceset kalıntılarının acil olarak toplanması veya taşınması durumunda kullanılacak kontrol listesi*;
- D. **Ek F**, *Hastane morgundaki ceset kalıntılarının yönetiminde kullanılacak kontrol listesi*;

Uzman olmayanların ceset kalıntıları ve ölü hakkında bilgi yönetiminde yararlanabilecekleri başarılı uygulamalar

Bütün silahlı kuvvetler için Bütün insani yardım kuruluşları için

- E. **Ek G**, Adli uzmanların yokluğunda mezar açma prosedüründe kullanılacak kontrol listesi (örnek; mezardan, çukurdan, mağaradan);
- F. **Ek H**, Ceset kalıntılarının acil veya geçici bir şekilde defnine dair kontrol listesi

3.3 Her zaman şartlara göre adapte edilmesi gereken bu kontrol listeleri, özellikle silahlı ve güvenlik güçleri / silahlı gruplar, barış-koruma ve barış-uygulama birimlerinde hizmet veren askeri kuvvetler, sağlık birimleri ve insani yardım kuruluşları içinde yaygınlaştırılmalıdır.

3.4 Özellikle her askeri birlik komutanları için SOP düzenlemek ve üyelerine yönelik yasal kurallarla kontrol listelerini bir araya getiren eğitim modülleri oluşturmaktan sorumludurlar.

- A. Askeri birlikler, kalıntıların mezardan çıkarılma, nakil, depolama ve iade edilmesi işlerinde uzman olmayanların, örneğin askerlerin, müdahil olabileceklerini ve uygun rehber ve pratik kontrol listelerine ihtiyaç duyabileceklerinin farkında olmalıdır.
- B. Özel eğitimler ihtiyaçlarla örtüşmelidir. Kontrol listeleri her askerin bilmesi gereken bilgiler içermese de, her asker acil defin için doğru prosedürlerin önemi konusunda bilgilendirilmelidir (bkz. **Ek H**, ceset kalıntılarının acil veya geçici şekilde gömülmesine dair kontrol listesi) .
- C. Bir taraf resmi Mezar Kayıt Hizmeti veya Bilgi Bürosu kurulmasına dair yasal koşulları yerine getiremediğinde yardım için uluslararası bir kuruluştan yardım isteyebilir, ancak bu onu yasal sorumluluğundan muaf tutmaz.
- D. Kalıntıların yönetimi, mezardan çıkarılması, nakli, saklanması ve teslim edilmesiyle ilgili herhangi bir soru olması halinde ilgili yetkililerin bilgilendirilmesi ve danışılması önem taşımaktadır.

3.5 Uzman olmayan personel, bu tür görevler için adli bilim uzmanları tarafından eğitilmelidirler.

4. Mezardan çıkarma ve/veya kimliklendirme sürecinde topluluğun ve ailenin katılımı

4.1 Genel ilkeler

- A. Herhangi bir inceleme veya mezardan çıkarma işlemi topluluk ve aileler veya temsilcileri ile sürekli etkileşim halinde yürütülmelidir.
- B. Kalıntıların onurlu olmayan veya özensiz (beceriksiz) bir şekilde ele alınması aileyi daha fazla travmatize edebilir.
- C. Aileler, kalıntıların durumu, ceset sayısı gibi durumlarla ilgili gerçekçi bir beklenti içine yönlendirilmelidir.

Uzman olmayanların ceset kalıntıları ve ölü hakkında bilgi yönetiminde yararlanabilecekleri başarılı uygulamalar

Bütün silahlı kuvvetler için Bütün insani yardım kuruluşları için

- D. Ailelere bilgi ve psikolojik destek sağlanmalıdır.
- E. Daha sonra yapılacak olan kimliklendirme süreci, süreç devam ederken ailelere açıklanmalıdır.
- F. Ailelere, kimliklendirmenin öncelikli olarak basit ve geleneksel kimliklendirme yöntemlerine dayandığı ve daha ileri (gelişmiş) teknolojilere ancak ihtiyaç duyulduğunda ve şartlarda mevcut olması halinde kullanılabilceği söylenmelidir.
- G. Ölüm öncesine ait bilgi sağlamak üzere mezardan çıkarma işlemi planlandıktan sonra en kısa süre içinde konu ailelere bildirilmelidir.
- H. "Aile" mefhumu şartlara göre değişebilir. Bölünmüş ailelere yaklaşım konusunda açık talimatlar bulunmalıdır.

4.2 Genel değerlendirmeler

- A. Mezardan çıkarma programı talebi topluluktan veya kayıp kişilerin ailelerinden gelebilir.
- B. Adli uzmanlar ile topluluk ve aileler arasındaki ilişki her zaman karışıktır. Bir adli uzman bu ilişki ile ilgili kendini rahatsız hissedebilir. Bu durumu şu etmenler etkileyebilir:
 - a. Bilginin topluluk ve ailelere aktarılma şekli;
 - b. İncelemenin amacı, örneğin kalıntıların kimliklendirilmesi veya cezai soruşturma ile ilgili olması gibi;
 - c. İncelemenin kapsamı ve öngörülen zaman;
 - d. İncelemeyi kimin yürüttüğü – polis, asker, bir hükümet birimi, bir STK (NGO), uluslararası bir adli birim, BM kuruluşu, vs. (Aynı pozisyonu daha önce suçu işleyen hükümetin memuru olarak yürütmüş bir adli uzman ciddi şüphe yaratacaktır);
 - e. Suçu işleyenlerin hala büyük ölçüde toplum hayatı içinde bulunup bulunmadığı (bu durum yakınların mezarları tespit etmesini, tanıklık yapmasını veya *ölüm öncesine dair* bilgi vermelerini etkileyecektir);
 - f. Ailenin, inceleme sonucu çıkacak bilginin kendi yararına mı yoksa samimi bir şekilde adalet için mi kullanılacağına dair inancı;
 - g. Adli uzmanların ve diğer takım üyelerinin kalıntıları kimliklendiren kişiler olarak cenazelerine katılıp katılmamış olması.
- C. Topluluklar ve aileler üzerindeki sosyal ve psikolojik etki ileriye dönük referanslar için belgelenmelidir.

4.3 Topluluklar ve aileler kalıntıların mezardan çıkarılması ve kimliklendirme süreçlerine nasıl katılıyorlar?

- A. Topluluklar ve aileler üyeleri öldürüldüğünde veya (toplu katliama kruban gittiğinde) katledildiğinde derin bir travma yaşarlar. Kayıp kişilerin akıbetlerinin belirsizliği ve kalıntıların kimliklendirme süreci açıkça bu travmayı arttırabilir.

Uzman olmayanların ceset kalıntıları ve ölü hakkında bilgi yönetiminde yararlanabilecekleri başarılı uygulamalar

Bütün silahlı kuvvetler için Bütün insani yardım kuruluşları için

- B. Mezardan çıkarma süreçlerine toplulukların ve ailelerin ne ölçüde katılacağına, alttaki konulara dikkat etmek kaydıyla her bir olgu özelinde karar verilmelidir;
- Topluluk ve ailelerle yapılan istişarelerin sonuçları;
 - Ailenin süreç içinde bulunmak veya nitelikli (vasıflı) biri tarafından temsil edilmek istemesi;
 - Ailelere sağlanacak muhtemel genel fayda;
 - Siyasi müdahale dâhil bazı sebeplerden ötürü incelemeden ödün verilmesi ihtimali;
 - Özellikle inceleme gereksiz yere uzamış, bilginin toplanması duyarsız bir şekilde yürütülüyor veya kalıntıların ele alınışı amatörce (meslek standartlarına uygun olmayan) olarak onursuz ve saygısız şekilde algılanıyorsa (kalıntıların meslek standartlarına uygun olmayan onursuz ve saygısız şekilde ele alındığı fark edildiyse) ailelerin travmasının artması ihtimali;
 - Güvenlik endişeleri.
- C. Bunlara ilave olarak topluluk veya aileler;
- Kalıntı veya mezarların nerede olduğunu veya nerede konumlandığını biliyor olabilir (eski düşmanın kontrolündeki bölge dâhil);
 - Kalıntıların kimliklendirmesini kurtarmadan sonra sağlayabilir;
 - İnceleme bölgesinde güvenliği sağlayabilir;
 - Mezardan çıkarma işlemini reddedebilirler (bu dikkatli bir değerlendirme gerektirir).

4.4 Topluluk ve aileleri mezardan çıkarma işlemi hakkında bilgilendirme

- A. Her durumda, hedefi topluluk ve aileleri bilgilendirmek ve düzenli olarak güncellemek olan bir iletişim stratejisine sahip olmak çok önemlidir. Sonuç ile ilgili gerçekçi değerlendirme sağlanmalıdır.
- B. Altta belirtilen konular akılda tutulmalıdır:
- Mezardan çıkarma işlemini ailenin takip etmesi sonuçların daha kolay kabul edilmesine yardımcı olabilir;
 - Din ve topluluk önderleri (yetkililerle bağlantılı olmayan) ile iletişime geçilmelidir;
 - Anma töreninin düzenlenme şekli konusunu erken bir aşamada gündeme getirmek uygun olabilir;
 - Aileler ile çalışıyor olabilecek psikiyatrlar, psikologlar, sosyal hizmetliler veya geleneksel iyileştiriciler ile temasa geçilmeli, bilgilendirilmeli ve mümkünse sürece dâhil edilmelidirler.

5. Ölüm öncesi veri ve DNA analizi için örnek toplanması sürecine aile müdahili

5.1 *Ölüm öncesine ait bilgi* ve DNA analizi için örnek toplanması süreci (DNA örneği) bir adli uzmanı içermeyebilir, fakat toplanan veri ve örnekler adli

**Uzman olmayanların ceset kalıntıları ve ölü hakkında bilgi yönetiminde
yararlanabilecekleri başarılı uygulamalar**
Bütün silahlı kuvvetler için
Bütün insani yardım kuruluşları için

uzmanlarının bulgularıyla karşılaştırılmadıkları takdirde herhangi bir değerleri olmayacaktır.

5.2 Dolayısıyla herhangi bir *ölüm öncesi* veri veya DNA analizine dair örnek toplanmadan önce, ilkesel olarak mezardan çıkarma ve kimliklendirme sürecine yönelik bir çerçevenin tanımlanması ve bunun etrafında uzlaşılması, bütün taraflarca özellikle alttaki konularda gerekmektedir:

- A. *Ölüm öncesine ait bilgileri* ve DNA örnek ve sonuçları dâhil olmak üzere, şahsi veri ve ceset kalıntılarının korunması ile ilgili yasal kurallar;
- B. *Ölüm öncesine ait bilgi* ve DNA örnek ve sonuçlarının sahipliği ve yönetimi.

5.3 Dolayısıyla *ölüm öncese ait bilgi* ve DNA örnekleri, ilkesel olarak planlanmış bir toplama, mezardan çıkarma ve kalıntı kimliklendirme sürecinin çerçevesi dışında toplanmamalıdır.

- A. *Ölüm öncesi* veri ve muhtemelen DNA örneklerinin bir aileden toplanıyor oluşu, kayıp akrabasının ölü olduğuna ve kalıntılarının bulunacağına dair büyük bir umuda işaret eder.
- B. Eğer böyle bir veri toplanmıyorsa fakat ölüme dair güçlü bir şüphe varsa, ailenin takip talebi etrafıca bir şekilde tamamlanmalıdır, zira önemli ayrıntılara dair hatıralar zamanla unutulabilir.

5.4 Ön koşullar sağlandığında (bkz. 5.2), toplama süreci iyi hazırlanmalı ve bütün ilgililer ile beraber koordine edilmelidir.

5.5 *Ölüm öncesine ait bilginin* toplanması için standart bir form üzerinde anlaşılmalıdır.

5.6 Bütün ilgili taraflar, DNA örneklerinin toplanması, depolanması, nakil ve muhafaza zinciri konularında anlaşmalı; müdahil olanların sayısı, laboratuvar sayısı da dâhil olmak üzere minimumda tutulmalıdır.

5.7 Ön koşullar sağlandığında (bkz. 5,2) ve kayıp kişinin ölü olması ihtimali kuvvetle muhtemel ise, *ölüm öncesine ait bilgi* ve DNA örneği toplama işlemlerini, takip talebi yapıldıktan sonra yapmak daha uygun olacaktır.

5.8 İkinci bir travma söz konusu olmaması için (bkz. 9) toplama sürecinden sorumlu ekibin belirlenmesi, seçilmesi, eğitilmesi ve desteklenmesi gerekir.

5.9 Aileler veya bireyler için psikolojik destek sistemli olarak planlanmalıdır ve yeniden travmatizasyondan sakınmak için örnek toplama sürecinin ana parçasının olması sağlanmalıdır.

5.10 İlkesel olarak amaç aileyle sadece bir mülakat gerçekleştirmek olmalıdır (çeşitli safhalarda yürütülse bile): Birden çok mülakat ve ardından ek bilgi için gelecek talepler (veya DNA örnekleri) aileyi daha fazla travmatize edebilir.

Uzman olmayanların ceset kalıntıları ve ölü hakkında bilgi yönetiminde yararlanabilecekleri başarılı uygulamalar

Bütün silahlı kuvvetler için Bütün insani yardım kuruluşları için

5.11 Mümkün olduğunda, aynı koşullarda veya belirli bir etkinlik sırasında ve/veya kalıntısı aynı yerde bulunması muhtemel bir şekilde haber alınamamış olan kişiler için *ölüm öncesine ait bilgi* toplama süreci beraber organize edilmelidir.

5.12 Bütün ilgili tarafların üzerinde anlaşacağı bir iletişim stratejisi yürütülmelidir. Topluluklar ve aileler *ölüm öncesine ait bilgi* ve DNA örneği toplama ve mezardan çıkarma ve kimliklendirme süreçleriyle ilgili gerçekçi bir şekilde bilgilendirilmelidir.

6. Aileler ve ölüm

6.1 Ölüye ve yerel kültüre göre kaldırılan cenaze törenlerine saygı göstermek yas sürecine gösterilen saygıyı ifade eder ve bu barış ve sosyal düzen için hayatidir.

6.2 Yas tutma biçimleri oldukça çeşitlidir ve ölüme dair algılar bir kültür ve dinden diğerine değişiklik gösterir: Ölüm bir son, reenkarnasyon yolunda bir geçit veya bir kazanım olabilir. Bütün bunlar yas sürecine tesir eden faktörler olarak ailelerle temas kurulurken göz önünde bulundurulmalıdır.

6.3 Genel kural olarak, ölüm ve ölümlle ilişkili uygulamalar her yerel kültüre has özellikler gösterir. Cenaze ve yas pratiklerini önlemek ölü ve yaşayanları riske maruz bırakır.

6.4 Çoğu din ve inanış sisteminin de silahlı çatışma veya ülke içi şiddet sebebiyle kaybolmuş kişiler için düzenledikleri dini törenler vardır.

6.5 Göçmen ve yerinden edilmiş kişilerin kültürel kimliklerine daima saygı gösterilmeli, bu kişiler uygun cenaze ve anma törenleri düzenleme fırsatına sahip olmalıdırlar.

6.6 Devlet yetkilileri ve silahlı gruplar her koşul altında ölüye ve bütün topluluk ve bireylerin yas tutma biçimlerine saygı göstermelidirler.

6.7 İnsani yardım kuruluşları, yerel uygulamalarla ilgili bilgi edinip ölüme dair bütün faaliyetlerde bunlara özen göstererek toplulukların yas süreçlerini kolaylaştırabilirler (örnek; ölümlle ilgili bilgi aktarırken, ceset kalıntılarını veya kişisel eşyaları iade ederken, ceset kalıntılarını mezardan çıkarırken veya kimliklendirirken veya ölüyü geçici de olsa gömerken).

6.8 Bir yakının ölümüyle ilgili bilgilendirme yapan veya kişisel eşya veya ceset kalıntılarını iade eden personel hazırlıklı olmalıdır.

- A. **Ek A Ölümün anlamına dair değerlendirmeler ve uygun davranışa yönelik bir dizi tavsiyeyi** sıralar. Çalışanların elinin altında, her bağlamda ölümün nasıl algılandığını, ilişkili adetleri, yas sırasında kalıntıların önemi, kalıntıların bulunmadığı bir durumun mevcut dışsal kısıtlamalara bağlı olarak nasıl ele alınacağını anlatan bir belge olmalıdır.
- B. İkincil travmaların olmaması adına bu tür görevleri yürütenler aynı zamanda psikolojik anlamda da eğitim görmeli ve desteklenmelidirler (9'a bakınız).

Uzman olmayanların ceset kalıntıları ve ölü hakkında bilgi yönetiminde yararlanabilecekleri başarılı uygulamalar

**Bütün silahlı kuvvetler için
Bütün insani yardım kuruluşları için**

7. Ölümle ilgili bilgi vermek ve kişisel eşya veya ceset kalıntılarını ailelere iade etmek

7.1 Yas tutmanın tek ön koşulu kayıp kişinin öldüğüne inanılmasıdır. Ölüme dair yeterli delil bulunana kadar kayıp kişilerin yakınları yas tutamaz ve suçluluk duygusu yaşayabilirler. Kayıp kişinin öldüğünü gösteren tek başına bir ölüm belgesi yeterli derecede inandırıcı olmayabilir.

7.2 Ölüm belgesi düzenleyen Devlet yetkililerinin, ölümlerle ilgili bilgi verirken ICRC'nin olduğu gibi, ilgili bilginin doğru olmasını sağlama sorumluluğu vardır; sertifikalar ölümün sebebine ve kalıntıların mevcudiyetine dair bilgi sağlamalıdır. Ölüm belgesi düzenleyen yetkililer ve kuruluşlar aynı zamanda sertifikanın yerel kültürdeki anlamına dair bilgi edinmelidirler.

7.3 Ceset kalıntıları bulunmadıysa veya aile kayıp kişinin öldüğüne ikna olmadıysa, ölüm belgesi veya ispatı tek başına kendiliğinden yas sürecini getirmeyecektir. Fakat bunlar yasal ve idari amaçlar için gereklidir.

7.4 Ölümü doğrulamak için gerekli kriterler karşılanmadığında, öncelikle kişinin yasal durumunu kayıp kişi olarak kabul eden bir beyanname düzenlenebilir.

7.5 Ölüm belgesinin güvenilir olması için;

- A. Kanıtlarla desteklenmesi;
- B. Güvenilir bilgiye dayanması;
- C. Bireysel temelde düzenlenmesi;
- D. Derhal düzenlenip teslim edilmesi gerekir.

7.6 Ölüm tebliği yapan her organizasyon bu görev için özel olarak görevlendirme yapmalı ve görevlendirdiği kişileri eğitmelidir (bkz. 6,8 ve 9).

7.7 Aileleri bir yakınlarının ölümü ile ilgili bilgilendirme ve kişisel eşya ve ceset kalıntılarını iade etme süreçlerine iyi hazırlık yapılmalıdır:

- A. Bilgi, kişisel eşya veya ceset kalıntılarının teslim edileceği aile üyesi yerel adetlere uygun olarak önceden belirlenmeli;
- B. Mümkün olduğunda ve makul ölçüleri aşmayacak şekilde, varlığı gerekli aile üyelerinin gelebilmesini sağlamak için önceden randevu alınmalı; haber iletildiği zaman yakınların yalnız olmaması ve çocukların dışarıda bırakılmaması sağlanmalı;
- C. Bilgi verilirken, kişisel eşya veya ceset kalıntılarında kültürel konulara uygunluk konularında gerekli desteği sağlayabilecek pozisyonda bulunan bir kişi tarafından (cemaat veya dini lider veya sağlık çalışanı gibi) eşlik edilebilir.

7.8 Ceset kalıntılarının iadesinden önce şunlara dikkat edilmeli:

Uzman olmayanların ceset kalıntıları ve ölü hakkında bilgi yönetiminde yararlanabilecekleri başarılı uygulamalar

Bütün silahlı kuvvetler için
Bütün insani yardım kuruluşları için

- A. Kalıntıların nasıl teslim edileceği;
- B. Aileler cesedi görmeden önce onları uyarıp hazırlıklı olmalarını sağlayabilmek için kalıntıların durumu;
- C. Cenaze sırasında aileye sunulacak manevi ve maddi destek;
- D. Bulunan herhangi bir ilave kalıntıya dair ailenin arzusu.

7.9 Kalıntılar teslim edildikten sonra ölmüş kişi ile ilgili gün ışığına çıkabilecek yeni bilgi olması ihtimali göz önünde bulundurulmalı.

7.10 Yukarıda 7,5'te belirtilen kurallara uygun olarak, ölümü tescil eden ve yasal sonuçların yolunu açan bir resmi belge (bunu yapmak insani bir maksada hizmet ediyorsa) mümkün olduğu anda aileye iletilmeli.

7.11 Bazı kültür ve dinlerde geçiş ayini türü bir seremoni yas tutma sürecinin başlamasına yardımcı olabilir.

7.12 Aileler için yas tutma süreci boyunca destek mevcut olmalıdır. Bu tür bir destek mekanizması eğer topluluk içinde hâlihazırda mevcut değilse, ilgili kuruluşlar tarafından erişim için olanaklar sağlanmalıdır.

8. Anma törenleri ve toplu cenazeler

8.1 Yas tutma sürecinde anma töreni önemli bir olaydır:

- A. Bireysel ve ulusal seviyede uzlaşmayı teşvik edebilir ya da dizginleyebilir.
- B. Topluma eski insanlık dışı uygulamaları hatırlatıp, tekrar etmelerini ve gelecek insan hakları ihlallerini önlemeye yardımcı olabilir.

8.2 Anma töreni şu gibi işlevler görür:

- A. Aile ve toplulukların kederlerini beraber yaşamalarına müsaade ederek yas tutma ve yâd etme süreçlerini teşvik eder;
- B. Yakınları ve arkadaşlarının durumla başa çıkabilmeleri için teselli, moral destek sağlar;
- C. Bütün diğer izlerin kaybolmuş olabileceği kaybın yakınlarının varlığını onaylar;
- D. Durumu insanileştirir ve kişiselleştirir; bunu örneğin haber alınamayanları isimlendirerek, onları tekrar birilerinin oğlu, kızı, ailesi yaparak sağlar;
- E. Kayıp kişiyi onurlandırır ve reddedilip çarpıtılmış olayların tanınması ve kamusal (hakın?) kabulünü sağlar;

**Uzman olmayanların ceset kalıntıları ve ölü hakkında bilgi yönetiminde
yararlanabilecekleri başarılı uygulamalar**
Bütün silahlı kuvvetler için
Bütün insani yardım kuruluşları için

- F. Yanlış yapılmış olabilen kişilere onurunu geri kazandırırken bir tür tazmin işlevi görür;
- G. Geçmiş olayların önemini vurgular;
- H. Mevcut ve gelecek nesiller için var olan ayinleri değiştirerek veya yenilerini oluşturarak yol gösterici bir hatırlatma işlevi görür;
- İ. Birey, topluluk ve ulusal düzeylerde uzlaşmayı teşvik eder;
- J. Mezarın yokluğunda ziyaret yeri sağlar;
- K. Ölünün ruhunun huzur içinde olmasına olanak verir.

8.3 Anma törenlerinin planlanma ve hazırlıkları, sürecin önemli parçalarıdır ve ilgili aile ve toplulukların kontrolü altında gerçekleşmelidir.

8.4 Anma töreni kültürel olarak kabul edilir ve mağdur merkezli olmalıdır. Bu, devam eden birçok olayı içeren bir süreç olabilir veya anıt gibi çeşitli formlar alabilir.

8.5 Yerel yetkililer, anma seremonilere maddi destek sağlama veya örneğin sokak isimlerini kayıp kişinin ardından isimlendirmek gibi başka yollardan katılma konusunda teşvik edilmelidir.

8.6 Devlet yetkilileri, eğer mümkünse bir anma günü veya seremonisi ilan ederek olayı tanımalıdır.

8.7 Eğer mağduriyetlerde özellikle yetkililerin rolü varsa kamunun bu tür olaylarda varlığı önemlidir, fakat dışarıdan herhangi bir mevcudiyet tamamen destek amaçlı olmalı ve bu tür olayların siyasilenmemesi için özen gösterilmelidir.

8.8 Medya aileler adına anma törenlerini desteklemek konusunda teşvik edilmelidir.

8.9 Aileler toplu cenazelerin gerçekleşme olasılığı konusunda bilgilendirilmeli ve aileler bunu en iyi seçenek olarak görmese bile süreci güvenceye almak için destek sağlanmalıdır.

8.10 Yukarıda bahsi geçen ilkeleri ve en iyi uygulamaları tanımak kaydıyla insani yardım kuruluşları anma törenlerine destek vermeli ve katılmalıdır.

9. Kayıp kişilerin aileleriyle çalışan personel için eğitim ve destek

9.1 Herhangi bir saha çalışması öncesinde yerel deneyim sahibi bir uzman tarafından -bir antropolog gibi- toplum ve yas tutma, keder ve cenaze adetleri gibi bilgileri de içeren bir bilgilendirme yapılmalıdır.

9.2 Profesyoneller tarafından ekibe (adli uzmanlar dâhil) aşağıdaki konularda özel eğitim verilmeli:

**Uzman olmayanların ceset kalıntıları ve ölü hakkında bilgi yönetiminde
yararlanabilecekleri başarılı uygulamalar**
Bütün silahlı kuvvetler için
Bütün insani yardım kuruluşları için

- A. Travma mağdurlarının muhtemel psikolojik tepkileri;
- B. Travma mağdurları ile çalışanlar için ikinci travma riski;
- C. Personelin ikinci travma ve tükenmişliğe karşı korunmalarının yolları.

9.3 Devam eden eğitimler çalışanlara sürekli destek vermeli ve işlerinden kaynaklanan özel sorunlarla ilgilenmelidir.

9.4 Nitelikli bir kişi kayıp kişilerin aileleriyle çalışan ekiplerden bilgi almalıdır.

9.5 Yönetim pozisyonlarında çalışan personel, stresten etkilenen personelin yönetimi konusunda eğitim almalıdır.

9.6 Tükenmişlikleri önlemeye yardımcı olmak için çalışanlar yeterli izin almaları konusunda amirleri tarafından teşvik edilmelidir.

9.7 Özellikle kayıp kişilerin yakınlarında güçlü duygusal tepkiler oluşturması muhtemel faaliyetler konusunda çalışanlara özel eğitim verilmelidir. İkinci travmayı önleme konusunda yardımcı olacak bu hazırlıklar ölümle ilgili bilgi iletme, *ölüm öncesine ait bilgi* toplama veya kişisel eşya veya ceset kalıntılarını iade etme konularıyla ilgili olmalıdır.

**Uzman olmayanların ceset kalıntıları ve ölü hakkında bilgi yönetiminde
yararlanabilecekleri başarılı uygulamalar**
Bütün silahlı kuvvetler için
Bütün insani yardım kuruluşları için

Ek A: Ölümün anlamına dair değerlendirmeler ve uygun davranışa yönelik tavsiyeler

Alıntı: "Yas süreci & anma törenleri, Araştırma – Rapor ve Tavsiyeler, Yvan Droz yönetiminde, etnoloji doktoru, Graduate Institute of Development Studies (IUED) öğretim görevlisi; Sylvain Froidevaux ile işbirliğinde, sosyal bilimler doktoru, IUED yetkisinde" (ICRC/TheMissing/10.2002/EN/7)

1. Tavsiyeler

- Öneride bulun; yardım veya desteği empoze etme.
- İnsanların inançlarına ve özel alanlarına saygı göster.
- Sembolik mekânlara saygı göster (kutsal veya yasal bölgeler).
- Alıcı ve verici arasında bir tür güç ilişkisi oluşur (ikinci için hâkimiyet, birinci için bağımlılık ve teslimiyet)
- Her koşul altında sakin kalın.

2. Yas tutma sürecine yardımcı olmak

- Yas süreci aynı zamanda bir tür sosyal yeniden yapılanma süreci olduğu için insani yardım kuruluşları bu sürece şu şekilde yardımcı olmalıdır:
 - Toplum içindeki bütün kuvvetlerle işbirliği yapmak;
 - Yerel dernekleri, özellikle kayıp kişilerin eşlerinin veya ailelerinin derneklerini desteklemek;
 - En yakın akrabanın ailesinin cenazeyi tertiplemesine yardım etmek ve yas tutmalarına olanak sağlamak;
 - Çaresizlik, depresyon veya geri çekilmeye sebebiyet verecek türden yasin önündeki psikolojik engelleri önlemek.

3. Siyasi yetkililer ve hasımlar

- Siyasi yetkililer ve hasımlar:
 - Sivil nüfusun cenaze ritüellerini dini ve kişisel inançlarına uygun bir şekilde gerçekleştirmelerini garanti altına almalı;
 - Ceset kalıntılarını bozmak-tahrip etmek veya herhangi başka bir şekilde ölüye saygısızlık yapmanın ağır bir suç olduğunu kabul etmek;
 - Çarpışma sırasında ölmüş olanların kalıntılarını bulmak, teşhis etmek ve ailelerine teslim etmek konusunda elinde olan bütün imkânları kullanmak;
 - Kayıp kişilerin ailelerini ve haksız muameleye maruz kalmış olanların özel haklarını tanımak.

4. İnsani yardım çalışanları

- Yabancı ülkede çalışanların biraz muğlâk bir görüntüleri vardır:
 - Bir taraftan varlık, güç, sömürü ve kibir temsilidirler;
 - Diğer yandan ilerleme, insan hakları, insani yardım mefhumlarını bünyesinde barındırırlar;
 - Yerel güç mücadelelerindeki menfaatlerin parçasıdır ve araç olarak kullanılabilirler.
 - ICRC'nin kullandığı semboller:

Uzman olmayanların ceset kalıntıları ve ölü hakkında bilgi yönetiminde yararlanabilecekleri başarılı uygulamalar

Bütün silahlı kuvvetler için Bütün insani yardım kuruluşları için

- Kızıllaç ve Kızılay'ın güçlü dinsel çağrışimleri vardır.
- Beyaz ve kırmızı renkli araba genellikle yaşamı simgelemektedir; ancak kimi zaman ölümün alametidir.
- Yerel nüfus, mağdurlar, aileler ve onları temsil eden derneklerle diyalog, alış veriş, saydamlık ve işbirliğini teşvik etmek gereği.
- İnsani yardım eylemlerinin sınırlarını kabul edip onun değer ve ilkelerini (tolerans, açıklık, eşitlik, adalet, v.b.) teyit etmek gereği.

5. Kutsal olanın temsilcileri

- Kutsal olanı temsil edenlerin rolü yas içindeki ailelere destek olmak, yanlarında durmak ve nasihat etmek olmalı.
- Bazı dinlerde cenaze törenlerinin karmaşık ve tehlikeli doğası, uygun düzenlenebilmeleri için dini bir yetkili veya bu tür ritüelleri bilen birinin varlığını kaçınılmaz kılar.
- Bazen bir din adamı yerine din adamı olmayan fakat onlar tarafından eğitilmiş biri veya dualar ve kutsal metinlerle ilgili güvenilir bilgi sahibi ve saygı duyulan biri geçebilir (İslam, Yahudilik).

6. Cenaze ritüelleri ve yas tutma süreci

- Çatışmada taraf olmayan köy veya dini yetkililerden (din adamları, köy muhtarları, polis memurları, öğretmenler) destek ve tavsiye isteyin.
- Yerel çalışanları (saha görevlileri, hemşireler), yerel grupları (yerel yetkililer, dernekler, radyo istasyonları, v.b.) manipülasyon ihtimaline dikkat ederek dinleyin.
- Ailelerin hala yerini bulmaya çalıştıkları kayıp kişilerin dosyalarını kapamak konusunda çok acele etmeyin: Bir dosyayı kapamak kayıp yakını "öldürmek" ile eşdeğerdir.

7. Son anlar

- Ölmekte olan kişinin son anlarında yanında kalın: Yalnız ölmek kaderlerin en kötüsü olarak bilinir.

8. Ölümü duyurmak

- Ölümü duyururken kayıtsız veya ciddiyetsiz herhangi bir görüntüden sakının.
- Bir yakının öldüğünü aniden duyurmaktan sakının.
- İlgili kişilerle ihtiyatlı bir şekilde temas kurun ve ölümü duyururken olay yerinde seyircilerin veya çocukların olmamasına özen gösterin.
- Önce ölmüş kişinin annesi veya karısıyla konuşmaktan kaçınin; aileden bir erkekle temas kurun, çok uzak olmayan bir akraba veya ailenin güven duyduğu biri.
- Aileleri dinleyin, uyuşmaz görünseler bile taleplerine cevap verin.
- Yanınızda ölümün getirdiği travma ve krizle baş edebilecek bir hemşire veya psikolog olsun.
- Duyuru yapılacağı zaman kayıp kişilerin ailelerinin dernek temsilcilerinden hazır bulunmalarını isteyin.
- Olay yerindeki insani yardım çalışanlarını bilgilendirin.

Uzman olmayanların ceset kalıntıları ve ölü hakkında bilgi yönetiminde yararlanabilecekleri başarılı uygulamalar

Bütün silahlı kuvvetler için
Bütün insani yardım kuruluşları için

9. Cenaze

- Cenazeler Genellikle üç bölümden oluşur: Bedenin taşınması (evden veya morgdan); cenaze hizmeti (kilisede, camide, v.b.), ve gömme veya kremasyon (mezarlıkta, ölü yakılma yerinde).
- Bedeni son yolculuğuna taşımak için alay yürüyüşünün (cenaze alayı) genelde değiştirilmesi akıllıca olmayan belirli bir düzeni vardır.
- Cenaze ölmüş olana son bir veda etmek, dua etmek veya kutsal şarkı söylemek ve övgüde bulunmak için bir fırsattır.
- Cenaze sırasında insanlar bazen ölümü getirdikleri inancıyla herkesin içinde suçlanabilirler (cadılık).
- Ölmüş kişinin ismi duygusal ve sembolik olarak yüküdür. Bazı yerlerde söylenmelidir, bazı yerlerde söylenmesi yasaktır.

10. Mezarlar ve mezarlıklar

- Mezarlar ve mezarlıklar çoğu zaman yas içindekilerin sessiz tefekkür yerleridir.
- Mezar görkemli ve gösterişli bir şekilde dekore edilmiş olabilir, fakat danışılan dini figürler sadelik önerirler. Bazı dinlerde, mezara kişinin adının yazılması gereksizdir, hatta yazılmaması bile tavsiye edilir. Fakat mezar her zaman bir mezar olarak fark edilir vaziyette olmalı.
- Bazı dinler mezhebe bağlı mezarların önemini vurgularlar.
- Mezarlar bazen belirli bir yöne bakmalıdır.
- Tabutlar bazı durumlarda mecburidir, fakat sistemli bir şekilde önerilmezler; bir tabutun yokluğunda, ölü beyaz yahut bükme pamuk kefeneye sarılır.
- Birinin evden uzakta gömülmüş olması veya düzgün bir cenaze töreninin yapılmaması bir lanet olarak addedilebilir.

11. İstisnai durumlarda ölüm

- İstisnai durumlarda ölüm (bir kazada, cinayette, boğularak, zehirlenerek, intihar sonucu, lanet sonucu) çoğu zaman kötü kehanet olarak addedilir ve özel ritüellere tabi tutulabilir (büyülü sözler, merhamet isteği).
- Merhumun ölümünün skandal mahiyetine yönelik sansasyonel ifadeler ve kinayelerden sakınılmalıdır.

12. Ceset ve vücudun parçaları

- Kalıntılara saygı gösterin; bunlar ölmüş kişinin parçasıdır ve bu yüzden bir şekilde kutsaldırlar. Onları kesmek kutsallıklarını bozmak anlamına gelir.
- Kişinin bütününe teşkil eden beden parçalarını toplayın. Eğer beden ciddi bir biçimde parçalanmışsa şahit olup belki kutsaması veya merhamet duası etmesi için bir din adamını çağırın.
- Beden çoğu zaman uzmanlar tarafından belirli gereklilikler doğrultusunda (kullanılacak ürünler, yıkama (abdest) sayısı gibi konularda) hazırlanır.
- Bazı dinlerde beden sergilenir: Dikkatlice hazırlanmalı ve giydirilmelidir.
- Beden hiçbir zaman çıplak bir şekilde sergilenmemelidir.
- Eğer ceset tahrip edildiyse, parçalanmışsa, bu bölümler mümkün olduğunca gizlenmelidir.

13. Kayıp kişiler

- Kural olarak kayıp kişiler için cenaze hizmeti verilmez; fakat ailenin talebiyle bir tören düzenlenebilir veya dua okunabilir.

Uzman olmayanların ceset kalıntıları ve ölü hakkında bilgi yönetiminde yararlanabilecekleri başarılı uygulamalar

Bütün silahlı kuvvetler için Bütün insani yardım kuruluşları için

- Bazı durumlarda, ortada ceset olmasa bile cenaze yapılır. Bu tür durumlarda, ölmüş kişi sembolik olarak temsil edilir.
- Gözlenen çoğu dinlerde kayıp kişiyi anmak için törenler düzenlenir veya dualar edilir.
- Bedenin yokluğunda aileler bazen görgü tanıklıkları veya ölüm kâğıdı ile ölümün gerçekleşmiş olduğuna ikna olabilir - ve yas sürecine başlayabilirler.
- Bazı durumlarda eşin tekrar evlenmesi dini yasalarla yönetilir, fakat çoğu dinde ülkenin sivil yasaları geçerlidir.

14. Toplu cenazeler

- Toplu cenazeler kuraldan ziyade istisna olarak kalmalıdır.
- Dini törenler ve dualar ilke olarak bireysel cenazeler için aynıdır.
- Her ölmüş kişi ismiyle ve ayrı bir dua ile anılmalıdır.
- Eğer mümkünse her beden ayrı olarak defnedilmelidir.

15. Yıl dönümleri ve anma hizmetleri

- Bu rapor için incelenen bütün dinler, ölüm yıl dönümünü takip ediyorlar.
- Yasın ilk yılındaki safhalar bazen anma törenleri ile takip edilir.
- Ölünün veya atalarının mezhebi yerli veya topluluk çapında ayin ve kutlamalar gerektirebilir.
- Dini anma törenleri bazen ulusal bayram veya merasimler ile birleşik bir şekilde, ulusal kahramanların hatırasına düzenlenirler.

**Uzman olmayanların ceset kalıntıları ve ölü hakkında bilgi yönetiminde
yararlanabilecekleri başarılı uygulamalar**
Bütün silahlı kuvvetler için
Bütün insani yardım kuruluşları için

Ek B: Yetkililer tarafından sağlanacak ölüyle ilgili bilgi kontrol listesi

1. Yetkililer en azından kendi yetkileri altında ölmüş, kimliklendirilmiş veya kimliklendirilmemiş ceset kalıntıları ve gömüldükleri yerler ve ölüm belgelerine ait bir liste (veya bireysel bazlı bilgilendirmeler) sunmalıdır.

2. Her birey için (ceset kalıntıları mevcut veya değil) sunulan bilgi şunları içermelidir:

- A. Her olguda:
 - a. Ad soyad (kültürel normlara uygun bir şekilde),
 - b. Cinsiyet,
 - c. Doğum tarihi (veya yaklaşık yaş),
- B. Mevcut olduğunda:
 - a. Doğum yeri / kökeni,
 - b. Baba adı soyadı (kültürel normlara uygun bir şekilde),
 - c. Anne adı soyadı (kültürel normlara uygun bir şekilde),
 - d. İkamet yeri,
 - e. Bilgilendirilecek en yakın akrabanın adı ve adresi,
- C. Uygulanabilir ise:
 - a. Askeri rütbe,
 - b. Birim,
 - c. Hizmet numarası,
- D. Kültürel koşullar ışığında eklenmiş / konulmamış maddeler;
- E. Yara / hastalık ve ölüm sebebine dair (duruma bağlı olarak – siyasi bağlam, yakınların güvenliği, vs. – bu bilgiyi elde etmek imkânsız veya paylaşmak uygunsuz olabilir) ayrıntılar;
- F. Gömülme tarih ve yeri ve mezarın daha sonra tespit edilebilmesi için gerekli detaylar;
- G. Silahlı kuvvetler / silahlı grupların üyeleri için künyenin yarısı (öteki yarısı vücut ile birlikte kalmalı);
- H. Kişisel eşyalar;
- İ. Belge veya listenin düzenlendiği tarih ve yer, düzenleyen birimin resmi mührü ve ilgili yetkilinin ismi (unvan ve imza ile beraber).

3. Eğer kalıntın kimliği bilinmiyor veya şüpheli ise, bilgi şunları içermelidir:

- A. Kalıntıların kimliklendirilmesine yardımcı olabilecek fotoğraf, varsa parmak izi, vücut ölçüleri veya dişlerin tanımı veya ailesinin bilmesi beklenebilecek başka özel tanımlayıcı özellikler (bkz. **Ek D: Ceset kalıntıları toplanmasında kullanılacak bilgi kontrol listesi** Kullanmaları için yetkililere de sunulabilir);
- B. Yukarıda **2.C'**den **2.I'**ye kadar olan listelenen konular.

**Uzman olmayanların ceset kalıntıları ve ölü hakkında bilgi yönetiminde
yararlanabilecekleri başarılı uygulamalar**
Bütün silahlı kuvvetler için
Bütün insani yardım kuruluşları için

Ek C: Mezarlar dâhil ceset kalıntısı barındıran yerlerin yönetimine dair kontrol listesi

1. Mezarlar dâhil, ceset kalıntıları olan yerleri tespit etmek

- A. Kayıp kişileri akıbetlerinin belirlemenin en açık yolu da, mezarlar gibi ceset kalıntıları barındıran yerlerin tespit edilmesidir. Bu açıdan, alttaki konuları akılda tutmakta fayda bulunmaktadır:
- a. Mezarlıklardaki işaretli mezarlarda, anıtlarda veya saldırılar sırasında alana kazılmış mezarlarda teşhis edilmiş ve/veya edilmemiş kalıntılar bulunabilir;
 - b. Tanıklar ve yerel nüfusun faydalı bilgi sahibi olma olasılığı yüksektir;
 - c. Yetkililer mezarların yerleriyle ilgili herkesten daha fazla bilgiye sahip olabilir ve onların bu bilgiyi bildirme sorumlulukları vardır;
 - d. İşaretlenmemiş mezarlar için sondaj teknikleri ve toprak örnekleme kullanarak mezar yerlerini tespit etmede deneyimli adli arkeologlar görevlendirmek gerekebilir;
 - e. Mezarda olması muhtemel ceset sayısı;
 - f. Mevsim değişiklikleri mezarları bulmayı daha zor hale getirebilir (kar, çimlerin farklı büyüme boyları, vb.);
 - g. Çoğunlukla bir mezardaki ceset sayısı abartılır.
- B. Mezar yerleri aşağıdaki konulara dikkat ederek belirlenebilir (bazı durumlarda mezar yerleri eğitilmiş köpekler kullanarak doğrulanabilir):
- a. Bitki örtüsünde değişiklikler;
 - b. Dışarı çıkmış giysi veya kemikler;
 - c. Kazmadan dolayı toprağın yoğunluğunda veya yüzeyinde meydana gelmiş görsel farklılıklar;
 - d. Mezar yüzeye yakınsa koku;
 - e. Toprak yapısındaki değişikliğin metal sonda ile incelenmesi (sondanın ucu, cesedin bozulmasından kaynaklanan kokuyu yansıtabilir).
 - f. Mezar içi veya civarında bir metal detektörü ile bulunabilen kurşunlar;
 - g. Çok büyük bir toplu mezar olduğunu işaret edebilen araç izleri;
- C. Mezarları teşhis etmenin daha gelişmiş yöntemleri şunlar olabilir:
- a. Hava veya uydu fotoğrafı (**fakat** siyasi etkileri konusunda dikkatli olun);
 - b. Toprak altı radarları ve
 - c. Magnetometreler (kar ve su altında çalışırlar).

2. Herhangi bir toplama / mezardan çıkarma süreci başlamadan önce mezar yeri ile ilgili aşağıdaki bilgiler toplanmalı:

- A. Bulunduğu şehir / kasaba / köy ve Devlet'in ismi
- B. Kesin yeri (harita referansları);
- C. Yerin tarifi (örneğin, yerel mezarlıkta, fabrikada, kıraç arazide, mağara veya çukurda, askeri üsse yakın);
- D. Zeminin özellikleri (kuru, ıslak, su altında, çimenle örtülü, çalılık, ağaçlık, yağışlı bir mevsim);

**Uzman olmayanların ceset kalıntıları ve ölü hakkında bilgi yönetiminde
yararlanabilecekleri başarılı uygulamalar**
Bütün silahlı kuvvetler için
Bütün insani yardım kuruluşları için

- E. Yerin / mezarın türü: Birey ya da toplu (birden fazla);
- F. Yerin yaklaşık ölçüleri;
- G. Mezarın yaklaşık derinliği;
- H. Mümkün olduğunda, tanığın gömülme işlemiyle ilgili;
 - a. Gömme işlemine katılıp katılmadığı;
 - b. Cesetler mezara bırakıldığında orada olup olmadığı;
 - c. Cesetler gömüldükten sonra mezarı görüp görmediği;
 - d. Mezarda gömülü cesetler olduğunun kendisine söylenip söylenmediği gibi bilgileri içeren tanık ifadeleri (bkz. **Ek L: Doğrudan tanık ifadelerinin toplanmasında kontrol listesi**):
- İ. Mağdurlarla ilgili ayrıntılar (resmi veya tanık ifadeleri – bkz. *Ek K, Kişiler hakkında olay ile bağlantılı olabilecek ek bilgilerin toplanması için kontrol listesi*), yani:
 - a. Mezarda veya mezar yeri yakınında veya farklı bir yerde öldükleri / öldürüldüklerine ve sonra mezara bırakılıp bırakılmadıklarına dair bilgi;
 - b. İleri sürülen ölüm nedeni;
 - c. Mağdurların sayısı (sayının kesin veya yaklaşık olduğunu belirterek);
 - d. Bazı durumlarda hangi siyasi, sosyal, dini veya diğer gruba üye olduğu;
 - e. Mağdurların bir isim listesi (isimlerin kesin veya tahmini olduğunu belirterek);
- J. Mümkün olduğunda, isimleri ve adresleri ile beraber yakınların yeri (*ölüm öncesi* verinin toplanması için).

3. İnsan kalıntısı bulunan herhangi bir yer, en kısa süre içinde hayvan veya insanlarca bozulma ve/veya talandan korunmak üzere koruma ve güvenlik altına alınmalıdır. Bu korumaya şunlar dâhildir:

- A. Güvenlik çemberi kurmak;
- B. Güvenlik çiti tesis etmek;
- C. İdari konuları gerekli olduğunda askeri veya sivil savunma kuvvetleri ile halletmek.

**Uzman olmayanların ceset kalıntıları ve ölü hakkında bilgi yönetiminde
yararlanabilecekleri başarılı uygulamalar**
Bütün silahlı kuvvetler için
Bütün insani yardım kuruluşları için

Ek D: Ceset kalıntıları toplanmasında kullanılacak bilgi kontrol listesi

1. Bu kontrol listesi esas itibarıyla:
 - A. Savaş alanında ceset kalıntılarının ele alınmasına yönelik SOP düzenlemek ve ilişkili eğitim vermek üzere silahlı kuvvetler / silahlı gruplar ve barış-koruma ve barış-uygulama birimlerinde hizmet veren askeri kuvvetler tarafından kullanılmalı;
 - B. Sağlık tesislerinde veya kuruluşlarında (ICRC, UNHCR, MSF veya MDM gibi) ailelerine iade edilmemiş ceset kalıntılarını idare etmek durumunda olan personel tarafından kullanılmalı.
2. Gerekli malzeme:
 - A. Kâğıt ve kalem;
 - B. İstampa (parmak izi için);
 - C. Plastik veya metal işaretler
 - D. Etiketli plastik torbalar (kişisel eşya ve örnekler için);
 - E. Ameliyat eldivenleri veya onun benzeri;
 - F. İzin verilirse, fotoğraf makinesi veya video kamera.
3. Her şeyden önce:
 - A. Eğer kalıntılar hala olay yerinde ise, önce **Ek E**'ye bakın: *İnsan kalıntılarının acil yönetimine (toplamak / taşımak) dair kontrol listesi (toplama / nakil)*;
 - B. Eğer kalıntıların acil olarak mezardan çıkarılması gerekiyorsa, önce Ek G'ye bakın: Adli uzmanların yokluğunda mezar açma prosedüründe kullanılacak kontrol listesi (örnek; mezarlardan, kuyulardan, mağaralardan)
 - C. Tarih, olaydan beri geçen zaman, kişi(ler)in ölümüne yol açan olayın niteliği ve kalıntıların yerini kaydedin;
 - D. Eğer gerekli ve mümkünse, ceset sayısını kaydedin ve aynı olayla ilgili bütün kalıntıların genel durumunu tarif edin;
 - E. Travmatik bir şekilde ölmüş cesetleri ele alırken, bu cesetler bir bulaşıcı hastalık riskini arttırmasa da eldiven takın. Eldivenler HIV/AIDS veya hepatit B gibi hastalıklara karşı düzenli olarak giyilmeli;
 - F. O ana kadar eğer kimse yapmadıysa, her cesede **tek bir referans (numarası + yer ve tarih) verin, bu referansı plastik veya metal bir etikete kaydedin ve etiketi ilgili cesede iliştin;**
 - G. İzin verilirse önce bedenin sonra yüzün fotoğrafını çekin, referans numarasının olduğu işaretin fotoğrafta çıktığından emin olun (bu aynı zamanda bir video kamerasıyla da yapılabilir).
4. Her ceset / kalıntıya ait bir dosya açın.
 - A. Cesede ait referans numarasının yazdığı bir kâğıda:
 - a. Herhangi bir belirgin yarayı not edin ve mümkünse fotoğrafını çekin (fotoğraf cesede ait referans numarasını da içermelidir);
 - b. Bunun dışında, kayıp uzuv, bağlanmış eller veya kötü muamele veya tahribi bozulmayı gösteren açık işaretleri yorum içermeyen not edin.
 - c. Cesedi kimliklendirmeye yardımcı olabilecek, soymadan veya ağızını zorla açmadan görülebilir olan diğer belirgin özellikleri not edin.

**Uzman olmayanların ceset kalıntıları ve ölü hakkında bilgi yönetiminde
yararlanabilecekleri başarılı uygulamalar**
Bütün silahlı kuvvetler için
Bütün insani yardım kuruluşları için

- B. Mümkün olduğunda sol elin serçe parmağından başlamak üzere bütün parmakların parmak izini alın.
- C. Mümkün olduğunda köküyle beraber numunelik saç alın (sonradan bir DNA testinin gerekli olması ihtimaline karşı) ve cesede ait referans numarasının olduğu bir plastik torbaya koyun (4.a altında belirtilmiş olan bilgiyle beraber dosyalandırın).
- D. Kimliklendirilmemiş cesetler için:
- a. İzin verildiyse veya mümkünse yüzünün fotoğrafını çekin (fotoğraf cesede ait referans numarasını da içermeli);
 - b. Aynı olayda ölen (veya aynı yerde, muhtemelen aynı tarihte) ve cesedi teşhis edilmiş bütün kişileri not edin.
5. Kişisel eşyaları kontrol edin, özellikle kimlik belgesi veya künye, cüzdan, mücevher, vb. ve bunları cesede ait referans numarasının olduğu bir kâğıda yazın.
6. Bütün kişisel eşyaları toplayın, cesede ait referans numarası ile beraber gruplayıp numaralandırın ve referans numarasına karşılık gelen etiketlerin olduğu **torbaların içinde ayrı bir şekilde saklayın. Uygun olduğunda künyenin yarısının da kişisel eşyalarla bir arada olmasını sağlayın.**
7. Bu kişisel eşyaların fotoğrafları çekilmelidir. Fotoğraflar daha sonra kayıp yakınları arasında dolaştırılacak olan **eşya kitapçığında** yayınlanabilirler. Bu kitapçıklar, ailelerin tanıyabileceği kıyafet ve diğer eşyaların resimlerini içerecek ve böylece kimliklendirme sürecini kolaylaştıracaktır.
8. Kalıntıların geçici saklanması veya defni (geçici muhafaza için **Ek F**'ye, ceset kalıntılarının acil veya geçici gömülmesi için **Ek H**'ye bkz.) için yeterli koşulların sağlandığından emin olun.

**Uzman olmayanların ceset kalıntıları ve ölü hakkında bilgi yönetiminde
yararlanabilecekleri başarılı uygulamalar**
Bütün silahlı kuvvetler için
Bütün insani yardım kuruluşları için

Ek E: Ceset kalıntılarının acil olarak toplanması veya taşınması durumunda kullanılacak kontrol listesi

1. Defnedilmemiş ceset kalıntılarının toplanması ve kimliklendirilmesi zaman geçtikçe daha da zorlaşır. Hatırlanması gereken önemli noktalar şunlardır:

- A. Cesetler sıcak iklimde, nemli ve yağışlı havalarda çabuk çürürler;
- B. Hayvanlar kalıntılarının yerini değiştirip dağılmasına sebep olabilirler;
- C. Kemikler ayrılabilirler;
- D. Çürüme, kemiklerin kaybolması ve dağılma zaman geçtikçe artacaktır;
- E. Kalın giysiler kemiklerin ayrılması sürecini yavaşlatacaktır;
- F. İklim ve mevsimsel değişiklikler yüzey kalıntılarının bulunmasındaki zorluk derecesini belirleyen önemli etmenlerdir.

2. Kontrol listesi temel olarak:

- A. Savaş alanında ceset kalıntılarının ele alınmasına yönelik SOP düzenlemek ve ek olarak ilişkili eğitim sağlamak üzere silahlı kuvvetler / silahlı gruplar ve barış-koruma ve barış-uygulama birimlerinde hizmet veren askeri kuvvetler tarafından;
- B. Sağlık tesislerinde veya kuruluşlarında (ICRC, UNHCR, MSF veya MDM gibi) ailelerine teslim edilmemiş ceset kalıntılarını idare etmek durumunda olan personel tarafından kullanılmalıdır.

3. Kontrol listesi

A. Gerekli malzeme:

- a. Kâğıt ve kalem;
- b. İstampa (parmak izi için);
- c. Plastik veya metal etiketler
- d. Etiketli plastik torbalar (kişisel eşyalar için);
- e. Ameliyat eldivenleri veya onun benzeri;
- f. İzin verilirse, fotoğraf makinesi veya video kamera;
- g. Ceset torbası veya tabut (en azından örtü veya çarşaf).

B. Yapılmaması gerekenler:

- a. Mutlaka gerekli olmadığı sürece özel uzman yokluğunda mezarı açmak; bu tip durumlar için bkz. **Ek G:** (Adli uzmanların yokluğunda mezar açma prosedüründe kullanılacak kontrol listesi (örnek; mezarlar, kuyular, mağaralardan);
- b. Kalıntıların kimliklendirilmesine yarayabilecek veya ölüm nedenini gösterebilecek herhangi bir şeye zarar vermek, örnek; kalıntılar, kişisel eşyalar, giysiler, vb.;
- c. **Ek D'**ye danışmadan (*ceset kalıntılarının toplanmasında kullanılacak bilgi kontrol listesi*) cesedi yerinden kaldırmak;
- d. Mutlak gerekli olmadıkça kalıntıları alandan kaldırmak;

Uzman olmayanların ceset kalıntıları ve ölü hakkında bilgi yönetiminde yararlanabilecekleri başarılı uygulamalar

**Bütün silahlı kuvvetler için
Bütün insani yardım kuruluşları için**

- e. Kişisel eşyaları belgelemeden veya işaretlemeden kalıntılardan ayırmak;
- f. Ceset parçalarını karıştırmak veya ceset parçalarını eksik kalıntılarla karıştırmak;
- g. Kişisel eşyaları, kıyafetleri, vb. karıştırmak.

C. Her durumda:

- a. Cesetlerin mayın tarlasında veya bubi tuzağı düzeneğinde bulunmadığından emin olun;
- b. Tarihi, olaydan beri geçen zamanı, adı geçen kişilerin ölümüne sebep olan olayın türü ve kalıntıların yerini kaydedin.
- c. Mümkünse cesetlerin sayısını sayın (tahmin etmek yerine) ve kalıntıların genel durumunu tarif edin;
- d. Mümkünse olay yerinin tamamının fotoğrafını çekin;
- e. Travmatik bir şekilde ölmüş cesetlerin ele alınması sırasında artmış bir bulaşıcı hastalık riski taşımaya da eldiven giyin. Eldivenler HIV/AIDS veya hepatit B gibi hastalıklara karşı düzenli olarak giyilmeli;
- f. Her cesede **ayrı bir referans verin (numara + yer ve tarih)**, bu referansı plastik veya metal bir işarete kaydedin ve işareti ilgili cesede iliştin;
- g. Aynı şekilde ayrı ceset parçalarını numaralandırın ve işaretleyin;
- h. Numaralandırılmış her cesedin alan içinde nerede konumlandığını, mümkünse bir harita veya çizim kullanarak not edin;
- i. Kalıntıların savaşımlara mı yoksa sivillere mi ait olduğuna dair herhangi bir göstergiyi not edin;
- j. İlgili aileyi ve "ev sahibi" topluluğu bilgilendirmeyi düşünün;
- k. Ölümler yeniyse, gerçekleştiği yer koşullarında, toplam yaralı sayısını netleştirmek için hastane veya ilk yardım istasyonunu ziyaret etmeyi düşünün;
- l. Bir patlamada veya kasıtlı eylemle bir amputasyon sonucu bir uzvunu kaybetmiş birinin ölmemiş olabileceğini; hayatta ve hastanede bulunabileceği aklınızda olsun;
- m. Hastanede sağ kalmış olanlar, ölmüş olanların kimliklendirilmesinde yardımcı olacak bilgiye sahip olabilirler.

D. Eğer vakit varsa her ceset (parçası) ile ilgili bilgi toplayın (bkz. Ek D: İnsan kalıntıları hakkında toplanacak bilgiye dair kontrol listesi). En azından:

- a. Bütün kalıntılar onlara ait bir referans ile işaretlenmelidir (numara + yer ve tarih);
- b. Kişisel eşyalar toplanmalı, gruplanmalı ve ceset ile aynı referans verilmeli, referans numarasına karşılık gelen etiketlerin olduğu **torbaların içinde ayrı bir şekilde** ve kuru olarak **saklanmalı**. İlgili olduğunda eşyalar içinde her künyenin yarısı da olmalı.

E. Eğer ceset torbaları veya tabut bulunamıyorsa kalıntıları örtü veya çarşafa sarın.

F. Eğer kalıntıların bir araç ile geçici bir saklama yerine kaldırılması gerekiyorsa:

Uzman olmayanların ceset kalıntıları ve ölü hakkında bilgi yönetiminde yararlanabilecekleri başarılı uygulamalar

**Bütün silahlı kuvvetler için
Bütün insani yardım kuruluşları için**

- a. Kalıntıları araca büyük bir özenle yerleştirin;
- b. Cesetlerin ve onlara ait kişisel eşyaların aynı araçla taşındıklarından emin olun;
- c. Bütün kayıt ve notların kopyasını tutun;
- d. Bir kaydın tutulduğundan ve ilgili yetkiliye veya kuruluşa verildiğinden emin olun.

G. Hemen defnedilmeyecek kalıntıların geçici olarak saklanması:

Kalıntıların muhafazası için ideal koşullar **Ek F'**de verilmiştir: *Hastane morgundaki ceset kalıntılarının yönetiminde kullanılacak kontrol listesi (5.A).*

- H. Kalıntıların acil veya geçici defni:** Eğer yukarıda belirtilen koşullar geçici olarak saklama için mevcut değilse tek seçenek acil olarak gömme olabilir (bkz. *İnsan kalıntılarının acil veya geçici bir şekilde gömülmesine dair kontrol listesi*).

**Uzman olmayanların ceset kalıntıları ve ölü hakkında bilgi yönetiminde
yararlanabilecekleri başarılı uygulamalar**
Bütün silahlı kuvvetler için
Bütün insani yardım kuruluşları için

Ek F: Hastane morgundaki ceset kalıntılarının yönetiminde kullanılacak kontrol listesi

1. Hastaneler veya diğer benzeri sağlık tesisleri kurmak veya desteklemek insani yardım kuruluşlarınca sağlanan yardımın bir parçası olabilir. Ek olarak, belli durumlarda ICRC veya diğer uluslararası (hükümet / hükümet dışı) kuruluşlar hastane işletebilirler. Son olarak silahlı kuvvetler / gruplar ve askeri kuvvetler, barış-koruma ve barış-uygulama birimlerinde hizmet veren askeri kuvvetler bu tür tıbbi tesisleri işletebilirler.
2. Morg kurma konusunda hastane programlarında çoğu zaman gecikmiş bir değerlendirme yapılır. Mevcut bir hastanenin morgu yetersiz güvenlik sağlıyor olabilir ve personel veya denetim bulunmayabilir; bu yerler aileleri onları talep edene kadar cesetlerin bırakıldığı bir yerden farksız olabilir.
3. Kişilere ve cesetlerine ne olduğu siyasi olarak hassas bir konu olabilir. Bu nedenle hastanede ölenlerin cesetleri ile başka bir yerde ölüp daha sonra hastaneye getirilenlerin cesetlerinin gereği gibi yönetilmesi esastır. Plan yapılmadığı takdirde cesetlerin hastaneden götürülüp kimliklendirilmeden defnedilmeleri mümkündür.
4. Bu kontrol listesi temel olarak:
 - A. Silahlı kuvvetler / silahlı gruplar ve barış-koruma ve barış-uygulama birimlerinde hizmet veren askeri güçler tarafından, (seyyar) hastane morgunda ceset kalıntılarının ele alınışı ile ilgili SOP düzenlemek ve ilgili eğitim vermek amacıyla kullanılmalı.
 - B. Sağlık tesislerinde veya kuruluşlarında (ICRC, UNHCR, MSF veya MDM gibi), hastane morgunda ailelerine gönderilmemiş ceset kalıntılarını yönetmek durumunda olan personel tarafından kullanılmalı.
5. **Hastane morgu yönetimi için kontrol listesi**
 - A. İdeal olarak insan kalıntıları şu şartlarda saklanmalı:
 - a. Girişi her zaman güvenli olan bir alanda;
 - b. Herkesin gözü önünde olmayan uzak bir alanda;
 - c. 4°C sıcaklıkta;
 - d. Kuru bir ortamda;
 - e. Kalıntılar üzerinde çalışılabilecek ve hareket ettirilebilecek kadar geniş ve yeterince aydınlık bir alanda;
 - f. Ailelerin elverdiği ölçüde onurlu koşullar altında görebilecekleri bir yerde;
 - g. Yükleme ve indirme için araca erişimin kolay olduğu bir yerde;
 - h. Daha sonra adli inceleme yapılabilecek yerlere kolay erimi olan bir yerde;
 - i. Pürüzsüz, kolay yıkanabilir zemini olan bir odada;
 - j. Eğer birçok eski kalıntı için kimliklendirme yapılıyorsa ve gerekliyse, kıyafet ve diğer kişisel eşyalar için hortum ve temizleme / kurulama olanaklarının olduğu ayrı bir alanın yakınında.
 - B. Bu işlemler, en yakın zamanda aşağıdaki yetkilere sahip kişilerce yapılmalıdır;
 - a. Cesetlerin morga teslimi ve morgdan alınması;
 - b. Morga giriş;
 - c. Morgda incelemeler yapılması.
 - C. Yerel gelenek ve kurallar göz önünde bulundurulmalı.

Uzman olmayanların ceset kalıntıları ve ölü hakkında bilgi yönetiminde yararlanabilecekleri başarılı uygulamalar

**Bütün silahlı kuvvetler için
Bütün insani yardım kuruluşları için**

- D. Morg kilitlenmeli ve anahtar hastane idaresinden sorumlu kişiye emanet edilmeli.
- E. Morg, cesetlerin geçici olarak saklanacağı uygun ve güvenli koşulları sağlamalıdır,
- F. Her ceset ona ait bir **referans (numara + tarih ve ölüm yeri)** ile etiketlenmeli ve kimliklendirme yapıldıysa ismi belirtilmelidir.
- G. Bütün kişisel eşyaları toplanmalı, cesede ait referans numarası ile işaretlenmeli ve referans numarasına karşılık gelen etiketlerin olduğu **torbaların içinde ayrı bir şekilde muhafaza edilmeli**. Eşyalar arasında künyenin yarısının da olduğundan emin olun.
- H. Cesede ait referans numarası ile sınıflandırılmış bireysel dosyalardan oluşan bir morg kaydı tutulmalı. Bu kayıt ve ilgili dosyalar şunları belirtmeli veya içermelidir:
- Bütün cesetler için:
 - Cesede ait referans numarası;
 - Eğer belli ise ölümün olası nedeni (örnek baş bölgesi yaralanmaları);
 - Her bir giysi veya ayakkabı;
 - Her bir kişisel eşya (saat, mücevher, vb.);
 - Her bir belge veya künye;
 - Kimliklendirilmiş cesetler için tam isim ve mevcut her ayrıntı (doğum tarihi, anne ve/veya babanın ismi, uyruk, ordu, rütbe, alay, personel veya seri numarası);
 - Ailelerine gönderilmemiş her ceset için – kimliklendirilmiş ve kimliklendirilmemiş– ilgili tüm bilgiler **Ek I**'de listelenmiştir: *Sadece dış muayenenin yapılabileceği/mümkün olduğu durumlarda adli incelemeler için kontrol listesi*;
 - Tarihi de içerecek şekilde cesedin teslim edildiği kişiye ait ayrıntılar.
- İ. Kimliklendirmesi yapılmış veya yapılmamış cesetlerin hastane tarafından defni (ve aileye gönderilmedikleri) halinde **Ek H**'ye bakınız: *Ceset kalıntılarının acil veya geçici bir şekilde gömülmesine dair kontrol listesi*.

Uzman olmayanların ceset kalıntıları ve ölü hakkında bilgi yönetiminde yararlanabilecekleri başarılı uygulamalar

Bütün silahlı kuvvetler için
Bütün insani yardım kuruluşları için

Ek G: Adli uzmanların yokluğunda mezar açma prosedüründe kullanılacak kontrol listesi (örnek; mezarlar, kuyular, mağaralar)

1. Mezar açma ve cesetlerin toplanması çok hassas siyasi konular olabilir. Kalıntıların yanlış ele alınması zor bir durumu daha da zor hale getirebilir.
2. İlke olarak yetkililer bu görevi uzmanların yapmasını sağlamalıdır.
3. Cesetler ancak kesinlikle gerekli olduğu takdirde adli uzman yokluğunda mezardan çıkarılabilirler (örneğin, mezar açma işlemi uzman yardımının ulaşmasını bekleyemeyecek kadar acilse.)
4. Bu nedenle bu kontrol listesi barış koruma birimleri ve insani yardım kuruluşları gibi adli uzman olmayan ve acil durumda hareket etmek durumunda kalan üçüncü tarafa mensup personeli hedef alıyor.

5. Kontrol listesi

A. Uzman olmayanlar gömülü veya saklı ceset kalıntılarını toplamadan önce:

- a. Bunun yetkililerce yapılmasının olanaksız olduğunu tespit etmeli;
- b. Olaya katılmış olduklarından ilgili tüm yetkililerin haberdar olduklarından emin olmalı;
- c. Kalıntıların her durumda muhtemelen beceriksiz ve insan onuruna yakışmayan bir şekilde (örneğin aileler, yerel otoriteler, askerler tarafından) toplanacağını tespit etmeli;
- d. Kalıntıların bulunduğu bölgeye girme yetkileri olduğundan burada yeterli güvenlik garantisinden faydalanacaklarından emin olmalı;
- e. Alanın güvenliğini kontrol etmeli, örneğin cesetlerin mayın tarlası veya bubi tuzağında bulunup bulunmadığı gibi;
- f. Kaldırılmaları halinde kalıntıların nereye gideceğini (hastane, morg, yetkililer veya aile) tespit edip şunlardan emin olmalılar;
 - I. Uygun bir gömü/ kremasyon sağlamak için ailenin varlığından emin olmak
Veya
 - II. Saklama koşullarının uygun olduğundan emin olmak;
- g. Kalıntıların nakli için izin ve belgelerinin alındığından emin olmak (bu özellikle herhangi bir sınır veya cephe geçilmesi gerekiyorsa çok önemli).

B. Ek olarak:

- a. Şunlar hakkında bilgi edinmeliler:
 - I. Kişilerin ölmesine ve cesetlerinin mezara konulmasına yol açan olaylar;
 - II. Mezarların olası yerleri;
 - III. Her mezardaki olası ceset sayısı;
 - IV. Ölümün olası zamanı;
 - V. İlgili olabilecek ailelerin olası yerleri;
- b. Aileler ve topluluğu bilgilendirmek için bir strateji düzenlemeliler;
- c. Lojistik desteğin bulunduğundan emin olmalı (tuvalet, mağara, çökmüş yapılar veya su öbeklerinin içinde bulunan cesetler için özel uzmanlık ve ekipman ve belli bazı güvenlik önlemlerinin alınması gereklidir);
- d. Doğru malzeme ve altyapıya sahip olduklarından emin olmalı (aletler, çadırlar, jeneratörler, v.b.)

Uzman olmayanların ceset kalıntıları ve ölü hakkında bilgi yönetiminde yararlanabilecekleri başarılı uygulamalar

**Bütün silahlı kuvvetler için
Bütün insani yardım kuruluşları için**

- e. Alanın güvenliğini sağlayacak araçlarının olduğundan emin olmalı;
- f. Eğer morg yoksa güvenli bir muhafaza alanı bulmalılar (bkz. **Ek F:** Hastane morgundaki ceset kalıntılarının yönetiminde kullanılacak kontrol listesi, **5.A.**)

C. Gömülmüş veya saklı ceset kalıntılarını toplamak

a. Aşağıdaki önlemler alınmalıdır:

- I. Bölgede bir çit ya da güvenlik çemberi kurun;
- II. Her zaman orada olması için bir adet güvenlik görevlisi görevlendirin;
- III. Gömüldükten beri toprağın, örneğin araç veya daha önceki bir çıkarma girişimi nedeniyle bozulup bozulmadığını kontrol edin;
- IV. Kalıntıların zemin veya konumunun fotoğrafını çekin veya belgeleyin;
- V. Yüzey toprağını elinizi veya metal bir aleti kullanarak yatay katmanlar halinde kaldırın;
- VI. Herhangi bir kalıntıyla temas olduğu anda, kalıntılar tamamen ortaya çıkana kadar bütün toprağı yatay kazıma yöntemiyle kaldırın;
- VII. Travmatik bir şekilde ölmüş cesetleri ele alırken bir bulaşıcı hastalık riski taşımaya da, eldiven takın. Eldivenler HIV/AIDS veya hepatit B gibi hastalıklara karşı düzenli olarak giyilmeli;
- VIII. Ceset sayısını ve kalıntıların genel durumunu not edin;
- IX. Kalıntıları *asil yerinde* haritalayın ve izin verilirse fotoğraflayın;
- X. Her cesede **ayrı bir referans verin (numara + yer ve tarih)**, bu referansı plastik veya metal bir etikete kaydedin ve etiketi ilgili cesede iliştin;
- XI. İzin veriliyorsa mezardan çıkarıldıktan sonra kalıntıların fotoğraflarını çekin.

b. Eğer kalıntılar aileler tarafından hemen tespit edilip sahiplenildiyse, ancak kimliklerine dair bir kayıt hazırlanıp aileleri tarafından imzalandıktan sonra bırakılmalı; böylece gerekli olduğu zaman bir ölüm belgesi veya ICRC tasdiki düzenlemek mümkün olur. (bkz. **Ek B: yetkililer tarafından sağlanacak ölüyle ilgili bilgi kontrol listesi)**

c. Eğer kalıntılar hemen ailelerine teslim edilmediyse ve eğer zaman ve şartlar elverirse, her ceset (parçası) için bilgi toplayın (bkz. **Ek D ceset kalıntıları toplanmasında kullanılacak bilgi kontrol listesi ve **Ek I Sadece dış muayenenin yapılabileceği/mümkün olduğu durumlarda adli incelemeler için kontrol listesi**). En azından:**

- I. Bütün kalıntılar **ayrı bir referans (numara + yer ve tarih)** ile işaretlenmeli;
- II. Kişisel eşyalar toplanmalı, gruplandırılmalı ve cesede ait referans numarası ile numaralandırılıp bu referans numarasıyla işaretlenmiş **plastik torbalarda ayrı olarak saklanmalıdır**. İlgili olduğunda, herhangi bir künyenin yarısı eşyalara dâhil edilmelidir.

d. Kalıntıları dikkatlice kaldırın.

**Uzman olmayanların ceset kalıntıları ve ölü hakkında bilgi yönetiminde
yararlanabilecekleri başarılı uygulamalar**
Bütün silahlı kuvvetler için
Bütün insani yardım kuruluşları için

- e. Eğer ceset torbaları veya tabut yoksa kalıntıları örtü veya çarşaf ile sarın.
- f. **Eğer kalıntılar geçici olarak saklama yerine bir araçla götürülecekse:**
 - I.** Kalıntıları araca büyük bir özenle yerleştirin;
 - II.** Cesetlerin ve onlara ait kişisel eşyaların aynı araçla taşındıklarından emin olun;
 - III.** Bütün kayıt ve notların kopyasını tutun;
 - IV.** Bir kaydın tutulduğundan ve ilgili yetkiliye veya kuruluşa verildiğinden emin olun.
- g. **Kalıntılar hemen defnedilmediyse geçici muhafaza** koşullarıyla ilgili ideal koşullar **Ek F'**de listelenmiştir: *Hastane morgundaki ceset kalıntılarının yönetiminde kullanılacak kontrol listesi (5.A)*.
- h. **Ceset kalıntıları kaldırıldıktan sonra:**
 - I. İzin veriliyorsa yerin fotoğrafını çekin;
 - II. Gerekliyse mezar yerini tekrar doldurmayı düşünün;
 - III. Bu tür bir işe alışık olmadıklarından dolayı, mezardan çıkarma veya cesetler üzerinde çalışma işlerinde çalışanlarda gerçekleşebilecek duygusal etkiyi dikkate alın.

**Uzman olmayanların ceset kalıntıları ve ölü hakkında bilgi yönetiminde
yararlanabilecekleri başarılı uygulamalar**
Bütün silahlı kuvvetler için
Bütün insani yardım kuruluşları için

Ek H: İnsan kalıntılarının acil veya geçici bir şekilde gömülmesine dair kontrol listesi

1. **Uygun bir şekilde saklanmamış ceset kalıntısında** kimliklendirme yapmak zaman geçtikçe iyice zorlaşır. Hatırlanması gereken önemli noktalar şunlardır:

- A. Cesetler sıcak havada, nemli ve yağışlı havalarda çabuk çürürler;
- B. Hayvanlar kalıntıların yerlerini değiştirip dağılmalarına sebep olabilirler;
- C. Kemikler ayrılabilirler;
- D. Çürüme, kemiklerin kaybolması ve dağılma zaman geçtikçe artar;
- E. Kalın giysiler kemiklerin ayrılması sürecini yavaşlatacaktır;
- F. İklim ve mevsimsel değişiklikler yüzey kalıntılarının bulunmasındaki zorluk derecesini belirleyen önemli etmenlerdir.

2. Eğer kalıntılar uygun bir şekilde saklanmazsa geçici olarak gömülmelidirler.

3. Kontrol listesi temel olarak:

- A. Savaş alanında ceset kalıntılarının ele alınmasına yönelik SOP düzenlemek ve ek olarak ilişkili eğitim sağlamak üzere silahlı kuvvetler / silahlı gruplar ve barış-koruma ve barış-uygulama birimlerinde hizmet veren askeri kuvvetler tarafından;
- B. Sağlık tesislerinde veya kuruluşlarında (ICRC, UNHCR, MSF veya MDM gibi) ailelerine teslim edilmemiş ceset kalıntılarını idare etmek durumunda olan personel tarafından kullanılmalı.

4. **Kontrol listesi:**

- A. Gerekli malzeme:
 - a. Kâğıt ve kalem;
 - b. Plastik veya metal etiket
 - c. Etiketli plastik torbalar (kişisel eşyalar için);
 - d. Ameliyat eldivenleri veya onun benzeri;
 - e. İzin verilirse, fotoğraf makinesi veya video kamera;
 - f. Ceset torbası veya tabut (en azından örtü veya çarşaf);
 - g. Kürek;
 - h. Toprak durumuna göre ve eğer gerekliyse kireç;
 - i. Mezarları işaretlemek için malzeme.
- B. **Ceset kalıntıları ancak Ek F'de tarif edilmiş olan geçici saklama koşulları varlığında acil veya geçici olarak gömülme işlemine tabi olmalıdır; (Hastane morgundaki ceset kalıntılarının yönetiminde kullanılacak kontrol listesi, 5.A) buna cesetlerin kimliklendirilip kimliklendirilmediği de dâhil.**

Uzman olmayanların ceset kalıntıları ve ölü hakkında bilgi yönetiminde yararlanabilecekleri başarılı uygulamalar

**Bütün silahlı kuvvetler için
Bütün insani yardım kuruluşları için**

C. Ceset kalıntıları, ancak haklarında gerekli bütün bilgiler toplandıktan sonra geçici olarak gömülmeli (bkz. **Ek D: Ceset kalıntıları toplanmasında kullanılacak bilgi kontrol listesi**). En azından:

- a. Bütün kalıntılar **onlara ait bir referans ile işaretlenmelidir (numara + yer ve tarih)**;
- b. Kişisel eşyalar toplanmalı, gruplanmalı ve ceset ile aynı referans verilmeli, referans numarasına karşılık gelen etiketlerin olduğu **torbaların içinde ayrı bir şekilde** ve kuru olarak **saklanmalı**. İlgili olduğunda eşyalar içinde her künyenin yarısı da olmalı.

D. Geçici defin yeri aşağıdaki kriterlere göre seçilmeli:

- a. Ölümün gerçekleştiği yere, aşağıdaki konulara da dikkat ederek olabildiğince yakın olmalı;
- b. Kalıntıların içine gömülebileceği yeterli toprak olmalı;
- c. Toprağın drenajı iyice yapılmalı ve yer altı su tabakasının kirlenmesini önlemek için gerekli özen gösterilmeli (buna mezara kireç serpmek de dâhil olabilir);
- d. Araçla ulaşım kolay olmalı;
- e. Stratejik veya taktiksel olarak önemli bir yerde olmamalı;
- f. İnsan tüketimi için kullanılan su kaynaklarına makul uzaklıkta olmalı ki bu kaynakların kirlenmesi söz konusu olmasın.

E. Her ceset:

- a. Mümkünse tek bir mezara yerleştirilmeli;
- b. Giysili olarak bırakılmıy;
- c. Sudan korunmalı.

F. Mezarlar uyruğa ve/veya dine göre gruplandırılmalı (bkz. **Ek A, Ölümün anlamına dair değerlendirmeler ve uygun davranışa yönelik tavsiyeler**).

G. Her mezar:

- a. Uygulanabilir olabildiği ölçüde derin olmalı (1,5 – 3 metre arası genelde uygundur) veya araziye uygun bir şekilde örtülmeli; örneğin bir yığın taş ile;
- b. Uygun olduğunda ceset yerleştirilmeden önce üzerine kireç serpilmeli;
- c. Anlaşılır bir biçimde ve uygun bir dini veya kültürel bir simge ile işaretlenmeli (tekrar bulunabilmesini sağlamak için). Bu simge/ işaret:
 - I. Görülebilecek kadar yüksek olmalı;
 - II. Mümkün olan en dayanıklı malzemeden yapılmış olmalı;
 - III. Cesede ait referans numarasını ve kimliklendirilmişse ismini belirtmeli (veya bu bilgi bir kâğıda yazılıp bir şişe veya başka bir su geçirmez kabın içine yerleştirilebilir ve cesedin üstünde bırakılabilir).
- d. Harita üzerinde, başka bilgilerle beraber açık bir şekilde işaretlenmeli;
- e. Künyenin yarısını bulundurmali (eğer varsa), diğer yarısı eşyalarla beraber olmak üzere.
- f. Saygılı davranılmalı, bilinen kültürel veya dini inançlarla uyum içinde tutulmalı

Uzman olmayanların ceset kalıntıları ve ölü hakkında bilgi yönetiminde yararlanabilecekleri başarılı uygulamalar

Bütün silahlı kuvvetler için
Bütün insani yardım kuruluşları için

H. Özellikle toplu mezarlar için:

- a. Cesetler farkedilebilir bir sıra ile yerleştirilmelidir, tercihen yan yana;
- b. Bir işaret sıranın başını belirtmek üzere kullanılmalıdır;
- c. Cesetlerin sırasıyla ilgili iki liste hazırlanmalıdır: Bir liste işaretin altında bırakılmalı ve diğeri mezarın kaydı ile beraber saklanmalıdır (bkz. Altta J);
- d. Ceset sayısına dair bir kayıt tutulmalı;
- e. Mezarda olduğu bilinen fakat henüz cesetleri kimliklendirilmemiş kişilerin isimlerinin kaydı tutulmalı.

İ. Ölen kişinin dini veya kültürü her ne olursa olsun **dini bir yetkili, kalıntıların acil defnine nezaret edebilir. Eğer hiçbir dini yetkili yoksa bu görevi başka biri üstlenebilir. İnsan kalıntılarının dâhil olduğu her tören onurlandırılmalıdır.**

J. Alttaki bilgiler her mezar için kaydedilmeli, saklanmalı ve gerekli olduğunda ICRC'ye iletilmeli:

- a. Mezarda işaretli bütün bilgiler;
- b. Kişinin kimliğine ilişkin herhangi bir bilgi;
- c. Mezarın haritada veya kesin grid referansı ile işaretli doğru konumu,
- d. Mezarın işaretlenmiş olduğu malzemenin görünüşü ve özelliği;
- e. Aynı konumda ki toplam mezar sayısı;
- f. Mezarda sadece ceset parçaları olup olmadığı;
- g. Toplu mezar olup olmadığı (eğer öyleyse, cesetlerin sırasının olduğu yerde liste olmalı).

K. ICRC mezarlar ve ceset kalıntıları ile ilgili bilgileri, mezar açma ve kimliklendirme planları yapıldığında ve bunun için uygun çerçeve oluşturulduğunda yetkili otoritelere iletmelidir.

**Uzman olmayanların ceset kalıntıları ve ölü hakkında bilgi yönetiminde
yararlanabilecekleri başarılı uygulamalar**
Bütün silahlı kuvvetler için
Bütün insani yardım kuruluşları için

**Ek I: Sadece dış muayenenin yapılabileceği/mümkün olduğu durumlarda
adli incelemeler için kontrol listesi**

1. Bazı cesetleri, çok az zamanın olduğu ve morg olanaklarına erişimin mümkün olmadığı zor koşullar altında, hem kimliklendirmek hem de ölüm nedenlerini belirlemek için incelemek gerekebilir. Bu tür kısıtlamalar göz önünde bulundurulduğunda sadece dış muayeneleri- incelemeleri yapmak profesyonel davranışa uygundur.

- A. Bu tür durumlar Mezardan Çıkarma ve İskelet Kalıntılarının Analizi için Model Protokol'de belirtilmiştir (BM Yasadışı, Keyfi ve Yargısız İnfazların Etkin Önlenmesi ve Soruşturulması için Manüel'e Ek V): "*Bu protokolden sapmalar kaçınılmaz hatta bazı durumlarda tercih edilir dahi olabilir. Fakat herhangi önemli bir sapmanın, destekleyici sebepleriyle beraber not edilmesi tavsiye edilir.*"
- B. Bu tür bir incelemenin amacı, daha sonra yapılacak kimliklendirmenin olanağını arttırmak için mümkün olduğunca fazla bilgiyi toplayıp saklamaktır.

2. Adli patologlar taze yeni cesetlerde bu türden kısaltılmış bir muayeneyi gerçekleştirmek için en donanımlı kişilerken, adli antropologlar da iskelet kalıntılarını incelemek için en uygun kişilerdir.

3. Bu tür durumlarda, topluluk, aileler, siyasetçiler, ordu ve adli uzmanlar arasındaki ilişki muhtemelen gergin ve zor olacaktır.

4. Daha sonra yapılabilecek kimliklendirme olasılığını arttırmak için her ceset **ayrı bir referans (numara + yer ve tarih) ile** işaretlenmelidir. Sadece dış muayene mümkün olduğu zaman, kalıntılar **Ek E**'de (Ceset kalıntılarının acil olarak toplanması veya taşınması durumunda kullanılacak kontrol listesi) ve **Ek D**'de (Ceset kalıntılarının toplanmasında kullanılacak bilgi kontrol listesi) belirtildiği şekilde düzenlenmelidir.

5. Dış muayene (inceleme) en az şunları kapsamalıdır:

- A. Tahmini ölüm zamanı;
- B. Yüz ve bütün bedenin fotoğrafı (önce giysili, sonra giysisiz) çekilmeli; her fotoğraf cesede ait referans numarasını (numara + yer + tarih) içermeli;
- C. Bütün ayakkabıların, kıyafetlerin ve kişisel eşyaların kaydı ve muhafazası;
- D. Bütün dış yara izlerinin kaydı;
- E. Alttakilerin kaydı:
 - a. Cinsiyet;
 - b. Yaklaşık yaş;
 - c. Boy;
 - d. Yapı (tıknaz, orta, şişman, zayıf);
 - e. Ten rengi;
 - f. Saç rengi ve tarzı;
 - g. Yüz kılları (sakal, bıyık);
 - h. Göz rengi;

**Uzman olmayanların ceset kalıntıları ve ölü hakkında bilgi yönetiminde
yararlanabilecekleri başarılı uygulamalar**
Bütün silahlı kuvvetler için
Bütün insani yardım kuruluşları için

- i. Etnik görünüm / muhtemel nesep;
 - j. Kıyafet, ayakkabılar ve/veya üniforma ve herhangi bir numara, rütbe amblemi veya rütbe işareti;
 - k. Mücevher (saat, yüzük, vb.);
 - l. Dövme;
 - m. Doğum izi;
 - n. Yara (ameliyat veya travmatik);
 - o. Altın diş veya kayıp diş gibi kolay görünür diş anormallikleri,
 - p. Sıra dışı kıllanma;
 - q. Parmaklarda nikotin izleri;
 - r. Tırnak uçlarının durumu;
 - s. Belirgin deformasyon veya malformasyon;
- F. Uygunsa, parmak izi alınması;
- G. Kalan dişlerin incelenmesi ve eğer mümkünse röntgeninin çekilmesi;
- H. Cesetten materyal sadece kimliklendirme ve ölüm sebebini belirlemek amacıyla saklanmalıdır.

6. Daha sonra yapılacak DNA analizi için örnek almak:

- A. Sadece dış muayenenin mümkün olduğu durumlarda, daha sonra yapılacak DNA analizi için saç örneği almak (kökü dâhil) yerinde olabilir.
- B. **Her örnek açık bir şekilde cesede ait referans numarasıyla işaretlenmelidir.** Bu örneklerin nasıl saklandığı, kaydedildiği ve nakledildiği konularına önem gösterilmelidir; çünkü kısıtlılıklar nedeniyle hepsini yapmak zor olabilir.

7. Eğer cesetler aileler veya yetkili otoritelerce sahiplenilmiyorsa, **Ek F'**de (*Hastane morgundaki ceset kalıntılarının yönetiminde kullanılacak kontrol listesi*) ve **Ek H'**de (*Ceset kalıntılarının acil veya geçici bir şekilde gömülmesine dair kontrol listesi*) belirtildiği şekilde saklanmalı veya geçici olarak gömülmeli.

**Uzman olmayanların ceset kalıntıları ve ölü hakkında bilgi yönetiminde
yararlanabilecekleri başarılı uygulamalar**
Bütün silahlı kuvvetler için
Bütün insani yardım kuruluşları için

Ek J: Ortam, şartlar gibi olayla ilgili toplanabilecek bilgiler için kontrol listesi

1. Bilginin veya görgü tanığının beyanının kaydedildiği (**Ek L**, Doğrudan tanık ifadelerinin toplanmasında kontrol listesi) tarih ve yer.
2. Olay ve koşulların detaylı bir tanımı. Bu:
 - A. Olayların bir listesinden çok olayın akışını anlatan kapsayıcı bir tanım olmalı;
 - B. İleri soruşturma gerektiren noktaları ayırt etmeyi mümkün kılıyor olmalı;
 - C. Tanıklığın güvenilirliğini değerlendirmeyi mümkün kılmalı.
3. İddia edilen fail(ler).
4. Mağdurlar / zayıflar (etkilenen kişiler, bkz. **Alta Ek K**, *Kişiler hakkında olay ile bağlantılı olabilecek ek bilgilerin toplanması için kontrol listesi*).
5. İnsani şartlara dair sonuçlar ve gözlemlenen ihtiyaçlar.
6. Yapılması gereken takip ve kimin tarafından yapılması gerektiği.
7. Kaynak / doğrudan tanık (kaynak her zaman bilinir olmalı, daha sonra gerçekleşecek herhangi bir eylemde açıklanmayacak olsa bile) ile ilgili tam bilgi (en azından tam isim ve adres).
8. Bilginin aktarılıp aktarılamayacağını(kaynağı belirterek veya belirtmeden) ve bunun kime aktarılacağı (yetkililer, söz konusu kişilerin aileleri, diğer insani yardım kuruluşları) açık bir şekilde belirtilmesi.
9. Bilginin ICRC tarafından mahkemeye aktarılmayacağına dair tanığın bilgilendirildiğine ilişkin teyit notu;
10. Bilgiyi kaydeden kişinin ismi.

**Uzman olmayanların ceset kalıntıları ve ölü hakkında bilgi yönetiminde
yararlanabilecekleri başarılı uygulamalar
Bütün silahlı kuvvetler için
Bütün insani yardım kuruluşları için**

Ek K: Kişiler hakkında olay ile bağlantılı olabilecek ek bilgilerin toplanması için kontrol listesi

Olaylarla ilgili görgü tanığı beyanlarını ve bilgileri toplarken, gerek ölü gerek hayatta oldukları tahmin edilen kişileri kimliklendirmek için gerekli bütün verileri doğru olarak kaydetmek son derece önemlidir. İhtiyaç duyulan veriler aşağıda listelenmiştir.

1. **En uygun durumda**, her bir birey için aşağıdaki bilgiler toplanmalıdır:
 - A. Tam isim, kültürel normlara uygun bir şekilde ifade edilerek.
 - B. Diğer ismi;
 - C. Takma adı;
 - D. Cinsiyeti;
 - E. Doğum tarihi;
 - F. Doğum yeri / kökeni;
 - G. Baba tam ismi, kültürel normlara uygun bir şekilde ifade edilerek;
 - H. Anne tam ismi, kültürel normlara uygun bir şekilde ifade edilerek;
 - İ. Sosyal güvenlik numarası (koşullar uygunsa);
 - J. Etnik köken / sosyal sınıf / soy-aşiret (koşullar uygun ve önyargı içermiyorsa);
 - K. Din (koşullar uygun ve önyargı içermiyorsa);
 - L. Dil;
 - M. Şimdiki yer ve adresi;
 - N. Kişinin hukuki olarak tüm haklarıyla bağlı olduğu ülke ve/veya ikamet ettiği ülke;
 - O. Bilgilendirilecek kişinin isim ve adresi.
2. İlaveten, söz konusu **her kişinin özgül koşullarına bağlı olarak**, alttaki **ilave maddelere ihtiyaç söz konusu olacaktır**:
 - A. **Kimliği hakkında şüphede olunan kişiler için (ciddi şekilde hasta veya yaralı, sakatlanmış olan ufak çocuklar, vb.):**
 - a. Bir adet fotoğraf;
 - b. Bir adet fiziksel tarif;
 - c. Kimliği hakkında şüphede olunan bir kişiyi teşhis etmeye yardımcı olacak herhangi bir ilave bilgi;
 - B. **Silahlı kuvvetler / silahlı gruplar için**:
 - a. Ordu, rütbe, askeri üniforma, personel veya seri numarası;
 - C. **(Ciddi şekilde) hasta veya yaralı kişiler için**:
 - a. Sağlık durumu;
 - b. Yazışmanın gönderilebileceği adres;
 - D. **Tahliye edilmiş/ tahliye edilecek veya nakledilmiş / nakledilecek siviller için**:
 - a. Şimdiki yer / adres;
 - b. Gelecek yeri / adresi;
 - c. Önceki (olağan) ikameti;
 - d. Kayıtlarının ve takiplerinin yapılması gerektiğine dair çok özel sebepler / kriterler;

**Uzman olmayanların ceset kalıntıları ve ölü hakkında bilgi yönetiminde
yararlanabilecekleri başarılı uygulamalar**
Bütün silahlı kuvvetler için
Bütün insani yardım kuruluşları için

E. Özgürlüklerinden mahrum edilmiş kişiler için:

- a. Yakalanma / tutuklanma tarihi ve yeri;
- b. Gözaltı yeri;
- c. Herhangi bir cezai tatbikat ile ilgili bilgi;
- d. Nakiller, boşaltmalar, serbest bırakma, kaçma, tekrar yakalanma, geri gönderme, vb. gibi, onları etkileyecek muhtemel değişikliklere dair bilgi;
- e. Medeni durum;
- f. Eşin isim ve adresi;
- g. Yazışmanın gönderilebileceği adres;
- h. Ailenin bilgilendirilip bilgilendirilmediğine ve ziyaret izni olup olmadığına dair bilgi;
- i. Gözaltı öncesi adres;
- j. ICRC veya diğer ziyaretlere dair bilgi;

F. Ölmüşler için;

- a. Ölüm (Yakalanma ve) tarihi ve yeri;
- b. Yara / hastalık ve ölüm sebebine dair ayrıntılar;
- c. Mezarı teşhis edebilmek için ayrıntılarıyla beraber, defin tarihi ve yeri;
- d. Silahlı kuvvetler / silahlı gruplar varlığında künyenin yarısı (diğer yarısı cesetle beraber kalacak);
- e. Kişisel eşyalar;
- f. Kimliklendirilmemiş ceset kalıntıları veya kimlikleri hakkında şüphe bulunanların kalıntıları varlığında kimliklendirmeye yardımcı olabilecek, fotoğraf, mümkünse parmak izi, beden ölçüsü veya diş veya başka özel niteliklerin tanımı gibi, ailenin bilebileceği her türlü ayrıntı (bkz. **Ek D**, *Ceset kalıntıları toplanmasında kullanılacak bilgi kontrol listesi*)

**Uzman olmayanların ceset kalıntıları ve ölü hakkında bilgi yönetiminde
yararlanabilecekleri başarılı uygulamalar**
Bütün silahlı kuvvetler için
Bütün insani yardım kuruluşları için

Ek L: Doğrudan tanık ifadelerinin toplanmasında kontrol listesi

1. İlkesel olarak, tanıklara sağladıkları ifadelerin tam olarak ne şekilde kullanılacağı söylenmelidir. Bunu yapmak çoğu zaman imkânsız olduğundan, söz konusu merciinin nasıl çalıştığı ve neyi başarmaya çalıştığı konusunda kapsamlı bir açıklama yapılmalıdır; sağladıkları bilginin aktarılabilir olup olmadığı ve kime aktarılabilir olduğu kendilerine sorulmalıdır (bkz. altta 4. madde).

2. Söz konusu ifadelerin sahibi kişi(ler)in kimliği – bkz. yukarıda **Ek K, Kişiler hakkında olay ile bağlantılı olabilecek ek bilgilerin toplanması için kontrol listesi**;

- A. Eğer tanık ifadesi teşhis edilmiş kişilere dair ise, söz konusu kişi(ler)in kişisel verileri **onları şüpheye yer bırakmayacak şekilde teşhis etmeye yeterli düzeyde olmalı** ve başka bir kişi ile karıştırılması ihtimali olmamalı.
- B. İfade, tanığın söz konusu kişinin kimliği ve aileden sağlanan veriyle doğrulanabilir bilgiye nasıl sahip olduğunu da içermelidir.
- C. Her durumda olmasa da birçok durumda, aile üyeleri veya arkadaş çevresinden olmayan görgü tanıkları söz konusu kişinin doğum tarihi, aile üyelerinin isimleri veya kişinin tam ismini dahi verebilecek konumda olmayabilirler, bu bilgilere sahip olmayabilirler. Fakat bu kişiler, ailelerin verdiği bilgilerle karşılaştırıldığında, kimliğin teşhisini sağlayacak diğer başka ayrıntıları verebilirler.
- D. Eğer tanık ifadesi, kimliklendirilmeyen bireylere ilişkin ise, kaç kişinin tutuklandığını, özgürlüklerinden mahrum bırakılanların saklanıp saklanmadığını ve öyleyse kimin tarafından saklandığını, kaç cesedin görüldüğünü, toplu mezarda olup olmadığını, vb. gibi bilgileri sorun.

3. Olayın kendisine dair detaylı bilgi: bkz. yukarıda **Ek J, Ortam, şartlar** gibi olayla ilgili toplanabilecek bilgiler için kontrol listesi ve mezar alanlar ile ilgili, bkz. **Ek C: Mezarlar dâhil ceset kalıntısı barındıran yerlerin yönetimine dair kontrol listesi**

4. Eğer tanık ifadesi kimliklendirilen **ölmüş** bir bireye ilişkin ise, alttaki konulara dikkat edilmeli.

- A. Toplanan bilgi eğer güvenilir ise, yakınlarının ölümüne dair aileye iletilen tek bilgi bu olabilir.
- B. Yasın tek ön koşulu kayıp kişinin öldüğüne olan inançtır; dolayısıyla bir yakının öldüğüne dair güvenilir bilgi, ailenin şüphelerine son verip kederiyle yüzleşmesine yardımcı olduğu ölçüde yas süreci için hayatidir. Kısmen veya sözel olarak iletirse bile, mümkün olduğunca fazla bilgi toplanmalıdır.
- C. İlkesel olarak, ancak aşağıdaki koşullar karşılandığı zaman bilgi güvenilir addedilip (ICRC'nin) ölüme dair tasdik düzenlemesi mümkün olur:
 - a. Tanık ölüm ve/veya gömülmeye doğrudan tanık olmuş olmalı;
 - b. Tanık ifadesi söz konusu kişinin kimliğini nasıl tanıdığına dair bilgiyi içermeli ki, bu bilgi aileden sağlanan bilgiyle doğrulanabilir olsun;
 - c. Tanık ifadesi ölüm ve/veya gömülmenin tarih ve yerini içermeli;

**Uzman olmayanların ceset kalıntıları ve ölü hakkında bilgi yönetiminde
yararlanabilecekleri başarılı uygulamalar**
Bütün silahlı kuvvetler için
Bütün insani yardım kuruluşları için

- d. Tanık ifadesi tanığın ölümle ilgili ailenin bilgilendirilip bilgilendirilmediğini, biliyorsa nasıl bilgilendirildiğini içermeli; her iki durumda da ifade kaydedilmeli, zira farklı amaçlar için kullanılabilirler (*diğerlerine ilaveten onay belgesi* (tasdik) düzenlemek için veya kalıntıların yerini tespit etmek için);
- e. Tanık ICRC ile doğrudan temas kurduğunu kabul etmeli.

5. Tanığın kimlik bilgileri: Tanığın kimlik bilgilerini (isim ve adres) aileye / yetkililere / ICRC'ye vermeyi kabul ettiğine dair beyanı ile beraber isim ve iletişim adresi.

- A. Tanıklardan her zaman isim ve adreslerinin kullanımı / aktarılması ile ilgili izin istenmelidir. Tercihlerini formda sunulan iki şıktan birinin altına imzalarını koyarak yapmaları istenmeli: isim aktarım onları kaynak olarak belirtecek veya meçhul olarak bırakacak.
- B. Eğer bir tanık ismi belirtilmeden (meçhul) olarak dahi bilgi aktarımında bulunmak istemiyorsa, görüşmeci bunun nedenini anlamaya çalışmalıdır. Eğer tanık kendi güvenliğinden veya aile fertlerinin güvenliğinden dolayı korku duyuyorsa, bilgi aktarımının daha başka, resmi olmayan yolları aranmalıdır. Öte yandan, çekinceye dair iyi bir sebebin yokluğu, ifadenin güvenilirliği hakkında ciddi şüphe uyandırır.
- C. Aileye yararı olacağı düşünülürse, bilgi vermeyi kabul eden tanıktan haberi aileye sunmak için kullanılacak bir yazı (örneğin bir aile mesajı) yazması istenmelidir. Yazı, doğrudan iletişime bir alternatif değildir ve ölüm belgesinin veya ICRC tasdikinin yerini alamaz. Fakat söz konusu vakitte ailenin yeri bilinmiyorsa iletişim kurulana kadar mesaj Merkezi İzleme Ajansı dosyasında tutulmalıdır.
- D. Tanık bu tür mesajları isim ve/veya adres vermeden yazmalıdır: "Aynı askeri birimdeydim / ağabeyiniz X ile ... tarihinden... tarihine kadar aynı hücrede tutuklu kaldım ve ..."
- E. Veya tanık aileyle iletişime geçmeyi kabul edebilir ya da kendi başına aile ile iletişime geçebilir.

Uzman olmayanların ceset kalıntıları ve ölü hakkında bilgi yönetiminde yararlanabilecekleri başarılı uygulamalar
Bütün silahlı kuvvetler için
Bütün insani yardım kuruluşları için

Ek M: Ceset kalıntılarında yüzey belirtileri: Uzman olmayanlar için özet öneriler

A. Giriş

A.1 Bu önerilerin, uzman olmayan personelin "Uzman olmayanların ceset kalıntıları ve ölü hakkında bilgi yönetiminde yararlanabilecekleri başarılı uygulamalar"ı kullanarak ceset kalıntılarına ait yüzey belirtilerini yönetmesinde yardımcı olması amaçlanmaktadır.

A.2 Ceset kalıntılarının yönetimi, şüpheli ölümleri soruşturmak, kalıntıları kurtarmak (toplamak), saklamak ve kimliklendirmek, ölüm belgesi düzenlemek ve defin (gömme) veya yakma yetkisi veya emri vermek dâhil olmak üzere, şartlara ve koşullara göre ya ilgili yetkililerin (adli, polis, sağlık, belediye, askeri, vb.), ya da çatışmanın taraflarının görev ve özel sorumluluğu altındadır. Ayrıca, ölmüş kişilerin aileleri ve çoğu zaman topluluklar ve/veya dini liderler ve yetkililer kalıntılarla ilgilenme ve ortadan kaldırma/düzenlemede anahtar rol sahibidirler.

A.3 Uzman olmayan insani yardım alanında çalışanlar zaman zaman insan kalıntıları ile ilgili raporlama ve belgeleme yapmak durumunda kalırlar ve olağanüstü durumlarda kalıntıları toplama ve yönetme görevine çağırılabilirler. Koşullar ne olursa olsun, insan kalıntılarını yönetmek için göreve çağırılan insani yardım çalışanları gerekli tüm yetki ve izinleri, ailelerin rızasını ve gerekiyorsa topluluk liderlerinin ve dini otoritelerin onayını aramalı ve sağlamalıdır. Gerekli güvenlik güvencelerini almalıdırlar. Aksi takdirde sonuç sürecin içindekiler ve temsil ettikleri organizasyon için cezai sorumluluk ve gereksiz güvenlik riskleri yüklenmelerine yol açabilir.

B. Bulguları raporlamak

B.1 **Ceset kalıntılarında dair tüm bulgular derhal, ölümleri soruşturma ve belgeleme ve kalıntıların yönetimi konusunda yetkili olan ilgililere** (sivil, askeri, dini veya belediye) veya **çatışmanın taraflarına kalıntılar çıkarılmadan önce rapor edilmelidir** (mesela haber verilmeli).

B.2 Yetkisiz **olarak ölüm mahallinin tahrifi (değiştirmek, karıştırmak bozmak dâhil)** veya **insan kalıntılarında el sürmek** birçok ülkede ve yargı çevresinde **ciddi bir suçtur (ne kadar iyi niyetli olursa olsun)**; buna ilişkin cezai sorumluluk uzun süreli kısıtlama hükümlerinin konusu olabilir (mesela siz ve/veya kuruluşunuz olaydan uzunca bir süre sonra sorumlu tutulabilirsiniz).

C. Uzman olmayanlar tarafından bulguların kaydedilmesi (belgelenmesi)

C.1 İnsan kalıntılarını inceleme ve toplama görevi eğer bulgular düzgün bir şekilde belgelenirse (kaydedilirse) ciddi oranda kolaylaşacaktır.

C.2 **Bazı durumlarda** insani yardım çalışanları insan kalıntılarında dair **bulguları kaydetmek (belgelemek)** zorunda olabilir. Uzman olmayan insani yardım

**Uzman olmayanların ceset kalıntıları ve ölü hakkında bilgi yönetiminde
yararlanabilecekleri başarılı uygulamalar**
Bütün silahlı kuvvetler için
Bütün insani yardım kuruluşları için

çalışanları bu görevi **ancak olağanüstü durumda, sorumlu olanların** (örneğin, polis, adli yetkililer, asker, vb.) bu anlamdaki görevlerini ivedilikle **yapamayacaklarının veya yapma iradeleri olmadığına anlaşılması (yapmak istememelerinin anlaşılması)** durumunda yerine getirebilirler. **Buna göre güvenceler ve/veya yetkilendirmeler yapılmalıdır. Kaydın bir kopyası mümkün olan en kısa sürede yetkililere iletilmelidir.**

C.3 Bulgular, **Uygulama yönergelerinde belirtildiği üzere** (özellikle **Ek C** (yerlerin yönetimi), **Ek D** (kalıntılara dair bilgiler), **Ek J** (olaylara dair bilgiler) ve eğer mümkünse **Ek L**'deki (tanık ifadeleri) kontrol **listelerinde** olanlar) **kaydedilmelidir** (belgelenmeli).

C.4 İlgili insani yardım çalışanları, en azından aşağıdaki sorularla listelenmiş bilgileri (anket formu) elde etmeli ve kaydetmeli; kalıntılara ve ilişkili delillere dokunmaktan kaçınmalı ve olay yerinin olduğunca az bozulmasına çaba sağlamalıdır.

1. **Bulgunun zamanı, tarihi, yeri ve koşulları** (harita ve yerin detaylı tarifi, tercihen GPS cihazı kullanarak elde edilmiş 8-haneli uluslararası **grid-referansı (coğrafi koordinatları)** ile).
2. Kaydın zamanı ve tarihi; bulguların kaydını alan kişinin ismi ve iletişim bilgileri.
3. Kalıntıların yeri dâhil olmak üzere olay **yerinin özet tarifi**. Herhangi bir açık bozulmayı tarif edin (örneğin, nehir kenarındaki kum sahilde, sahilden 10 metre mesafede ve rıhtımın 50 metre kuzeyinde yaklaşık 3 grup insan kalıntısı. Timsahlar ve avcı kuşlar tarafından kemirilme bulguları var).
4. Kalıntı gruplarına kod ve/veya numara vermek ve olgulaştırmak (delilleştirmek) (yer ve kayıt tarihine referans vererek).
5. **Mevsim, ortalama sıcaklık, hava durumu ve çevre** (örnek; yağmur mevsimi, 31°C, tropik yağmur ormanı).
6. **Bulunmanın şartları** (örnek; mayın temizleme operasyonları sırasında bulundu; varlığı yerel sakinler tarafından bildirildi, v.b.).
7. Kalıntılar **tehlikeli bir bölgede mi?** (**Risk değerlendirme**, bkz. altta bölüm D).
8. **Kalıntılar tam mı** görünüyor? Eğer eksikse, bulunanın ne olduğunu ve bulunanın insan olduğunun ne kadar kesin olduğunu tanımlayın (örneğin, kesin, muhtemel, belirsiz). Açıklayın.²⁶
9. Kalıntılar **yeni mi yoksa eski mi** görünüyor? Bedenin çürüme düzeyi ile ilgili bir tanım da ekleyin (örnek; Çürüme yok; çürümüş; kısmen çürümüş/iskeletleşmiş ve tamamen çürümüş/iskeletleşmiş, örnek; yumuşak doku yok).
10. Kalıntılar bir **yetişkine mi** yoksa bir **çocuğa mı** ait görünüyor? Açıklayın (örnek; giysi, beden, vb.).
11. Kalıntılar bir **erkeğe mi yoksa bir kadına mı** ait görünüyor? Açıklayın (örnek; bıyık, görünen üreme organı, vb.).
12. Kalıntılar **asker mi yoksa sivil** bir kişiye mi ait görünüyor? Açıklayın (örnek; görünen üniforma, kimlik kartı, yakında bulunan silah/cephane, vb.).

²⁶ Kalıntıların insan olduğu kesin olana kadar, onlarla ilgili *muhtemelen* insan ifadesi kullanılmalı.

**Uzman olmayanların ceset kalıntıları ve ölü hakkında bilgi yönetiminde
yararlanabilecekleri başarılı uygulamalar**
Bütün silahlı kuvvetler için
Bütün insani yardım kuruluşları için

13. Eğer kalıntılar **askeri bir kişiye** ait gibi görünüyorsa, kimliklendirmeyi **kolaylaştırmak için** üniforma, kimlik kartı (isim, rütbe, birim), vb. görünür herhangi bir bağlantılı olabilecek **ayrıntı verin**.
14. **Kalıntıların** herhangi **belirli bir olayla bağlantılı** olduğuna yönelik bir izlenim var mı? Tanımalıyın.
15. Kalıntılarla ilgili (örnek; dövme, doğum izi, vb.) ve **kimlikle ilişkili delillere** giysi ve görünen kişisel eşyaları (örneğin, ayakkabı tipi, kıyafetin kumaşı, gözlük, mücevher, saat, vb.) içerecek şekilde olabildiğince fazla **ayrıntı verin**.
16. Kalıntıların koşullar **içinde** incelenmesi ve ilerideki kimliklendirmesi için **faydalı olabilecek herhangi başka ayrıntıları** belirtin (örnek travma).

C.5 Sorular kısa, öz ve doğrudan bulgular temelinde cevaplanmalı. İzin verilirse mahal, ilgili nitelikleri (yüz özellikleri, kişisel eşyalar) panoramik ve yakın karelerde alacak şekilde fotoğraflanmalı ve/veya filme çekilmelidir. Mümkün oldukça, her kalıntı grubu için ayrı anket formları (soruları) kullanılmalıdır. Gerekirse bir anket formu birden çok insan kalıntılarının bulgularını genel olgu tanımına uyarlamak için kullanılabilir ve takiben bireysel formlar ayrıca ilave edilebilir.

C. 6 **Rapor imzalanmalı, tarih atılmalı ve yetkililere iletmeli** ve bir **kopya ilgili kuruluşta** kayıt için tutulmalıdır.

D. Güvenlik

D.1 Güvenlik riskleri ve sağlık tehlikeleri etraflıca değerlendirilmeli, alan ziyareti öncesi ve süreç süresince bu doğrultuda hareket edilmeli.

D.2 **Güvenlik riskleri** alana ilişkin olabilir (örneğin, mayınlar, bubi tuzakları, UXO, vb.), duruma ilişkin olabilir (örneğin, nişancı ateşi, silahlı saldırı, gözdağı verme, vb.) veya vakaya ilişkin olabilir (örneğin, soruşturmacılara misilleme, cezai sorumluluk vb.). Kalıntıları ele alırken karşılaşılabilecek **sağlık tehlikeleri** (bio-tehlikeler) çoğu zaman düşüktür, fakat kontaminasyon (örneğin, toksik, radyoaktif, bakteriyolojik, vb.) ve enfeksiyon (hepatit, tetanoz, HIV, tifo, veba, vb.) bu tür risklere dâhildir.²⁷ Gerekirse **uzman görüşü** alınmalı ve – aşı,²⁸ profilaksi, taşıyıcı kontrolü, koruyucu elbise kullanımı (örneğin, maske, gözlük, eldiven, çizme, su geçirmez ve tek kullanımlık önlükler (iş tulumları), vb.), mayın-şeridi işareti ve alanın mayın taraması dâhil olmak üzere uygun **önlemler** alınmalıdır. Kurtarma yönetilebilir risk seviyeleri ve kabul edilebilir güvenlik seviyeleri koşuluna bağlı olmalıdır

D.3 Bu istisnai (ve nahoş) görevi yürütecek uzman olmayan insani yardım çalışanı için **psikolojik yük, risk değerlendirmesi** ve **hazırlıkların** parçası olmalıdır.

D.4 Kalıntıların ve olay mahallinin bozulmaması için ceset kalıntılarının bulunduğu **alan(lar)ın güvenliği** kalıntılar kurtarılanaya kadar sağlanmalıdır. Getirdiği güvenlik boyutu düşünüldüğünde, bu tür görevler genellikle bir insani yardım operasyonunun

²⁷ Kan ve belirli vücut sıvıları; hepatit B ve C virüsleri, HIV virüsü ve diğer kan yolu kaynaklı diğer patojenler için potansiyel taşıyıcılar olarak bilinirler.

²⁸ Tetanoz ve hepatite karşı aşı her koşulda kesinlikle talep edilmelidir.

**Uzman olmayanların ceset kalıntıları ve ölü hakkında bilgi yönetiminde
yararlanabilecekleri başarılı uygulamalar
Bütün silahlı kuvvetler için
Bütün insani yardım kuruluşları için**

parçası olarak değil, **yetkililer ve çatışma taraflarının sorumluluğu** olarak kabul edilir ve bu noktada sorumlulukları **hatırlatılmalıdır**.

**E. İnsan kalıntılarının uzman olmayanlar tarafından kurtarılması
(toplanması)**

E.1 İnsan kalıntılarının **doğru bir şekilde kurtarılması kalıntıların kaybolmasını, soyulmasını, kötü kullanılmasını önlemede yardımcı olur, kimliklendirilmelerini kolaylaştırır, insan onuruna uygun davranılmasını ve ailelerin durumu bilme hakkını temin eder**, onların yas sürecine başlamalarının ve cenaze törenleri düzenlemelerinin yolunu açar.

E.2 **Uzman olmayan insani yardım çalışanları** bu görevi **ancak istisnai şartlar altında** yerine getirirler (bkz. **Ek E** altındaki kontrol listesi (toplama/nakil). Dolayısıyla bu iş için yetkilendirme ve/veya gerekçelendirme belgelendirilmelidir.

E.3 **Kurtarmadan gömmeye kadar kalıntıları ele almakla ilgili bütün lojistik işler önceden planlanmalıdır**. Bkz. **Ek C, Ek D, Ek E, Ek F** ve **Ek H** altındaki kontrol listeleri.

E.4 **Belirli ceset kalıntılarına, ilişkili delillere (örneğin, kişisel eşyalar) ve ilgili davaya verilmiş numara ve/veya kodlar süreç boyunca ceset veya ceset parçaları ve kişisel eşyalar** teşhis edilip bırakılana kadar (aileye iade edilmesi, idari tasarruf için, vb.) **aynı olmalıdır**. Her türlü dosya, çanta, kutu ve geçici defin alanları açık bir şekilde etiketlenmeli veya uygun olarak işaretlendirilmelidir.

E.5 **Bütün** kalıntılar, tamamen iskeletleşmiş **kalıntılar ceset torbasına** yerleştirilmelidir. Eğer ceset torbası yoksa kalıntılar kıyafet veya başka uygun malzeme ile sarılabilir. **İskelet kalıntılarının zarar görmeden korumanın en iyi yolu**, onları uygun ebattaki sert kalın **karton (mukavva) kutularda veya benzer toplama kutularında (muhafaza kutuları) toplamak, nakletmek ve saklamaktır**.,

E.6 Ceset **kalıntıları ayrı ayrı toplanıp saklanmalıdır** (örnek; her torba veya kutuda bir grup kalıntı olmalı). Kalıntıların **karıştırılması ne pahasına olursa olsun önlenmeli**, kaçınılmaz olduğunda (örnek; kalıntılar bulunduğu karışmış durumdaydı), durum belgelenmelidir. **Ceset parçaları**, açıkça aynı birey/lere ait olmadığı sürece **ayrı konteynirler** içinde **toplanmalıdır**. **Bu** da belgelenmelidir.

E.7 İnsan kalıntılarında ait bulguların, bulunduğu mahalden, muhafaza edileceği yere **nakli yapılırken yetkilendirme** olmalı ve güvenlik dâhil **gerekli bütün izinler önceden sağlanmış olmalıdır**. Kalıntılar **hızla**, ideal olarak **soğuk hava depolu kamyon / konteynir** içinde saygılı bir şekilde **halkın gözünden uzak tutularak** ve insan **onuruna saygılı bir şekilde nakledilmelidir**. Bkz. **Ek E** altındaki **kontrol listesi** (toplama/taşıma). Bozulan kalıntıların kokusu özel tasarlanmış ürünler kullanarak engellenebilir (fakat tamamen yok edilemez).

F. Uzman olmayanlar tarafından insan kalıntılarının, geçici defin (gömme) dâhil muhafaza edilmesi (saklanması)

Uzman olmayanların ceset kalıntıları ve ölü hakkında bilgi yönetiminde yararlanabilecekleri başarılı uygulamalar
Bütün silahlı kuvvetler için
Bütün insani yardım kuruluşları için

F.1 İnsan kalıntılarını **muhafaza etmenin** amacı, kalıntıları mümkün olan en iyi şekilde sonraki **inceleme ve kimliklendirme** işlemleri için **korumak ve saklamaktır**. **Ek F** altındaki **kontrol listesine** bakınız (hastane morgundaki kalıntıların yönetimi). Kalıntılar **insan onuruna** ve **ailelere, topluluklara, din ve adetlerine azami derecede saygı gösterilerek** sınıflandırılmalıdır. **Ek A** altındaki **kontrol listesine** bakınız (*ölümün anlamı ve uygun davranış*). Ölüye dair ilgili tüm bilgi ilgili yetkililere ve uygun olduğunda ailelerine bildirilmelidir.

F.2 **Eğer uygun soğuk hava depo olanakları mevcut değilse**, kalıntıları geçici olarak defnetmek tamamen meşrudur. **Ek H** altındaki **kontrol listesine** bakınız (*acil veya geçici gömüler*).

F.3 Kalıntılar gömülmeden önce teşhis edilmelerine yardımcı olabilecek türden spesifik bilgi toplanması gerekir. Uygun durumlarda, örnek toplamak ve korumak konusu üzerinde durulmalıdır (örnek. DNA testi). **Ek I** altındaki **kontrol listesine** bakınız (*dış incelemeler*).

F.4 Gömülen ve **muhafaza edilmekte olan kalıntıları**, ilgili **dosyalar** ve **mezar yerleri dâhil, takip etmek için** tamamen güvenilir bir **sistem önceden** kurulmalıdır ki gerektiğinde kalıntılar elde edilebilir. İlgili yetkililere tüm gerekli bilgiler açıklanmalıdır. **Kalıntıları kimliklendirebilmek için** gerekli **etiketler de bilgileriyle eklenmeli veya iliştilmelidir**. (örneğin, **bozulmayan** ve **silinmeyecek şekilde işaretlenmiş** malzeme kullanarak).

F.5 **Geçici defin yeri** yeterince güvenceye alınmalı ve **korunmalı** ve **mezarlar birbirini takip eden** kod/numaralar ile **zamana dayanıklı bir şekilde işaretlenmelidir**.²⁹

F.6 Dini ve kültürel adetler göz önünde bulundurulsa da, **kimliklendirilmeyen** kalıntılara ait **geçici defin yerlerini dini sembollerle işaretlememek** en iyisidir, çünkü bu bazen gömülen kişinin veya ailesinin tercihlerine uygun düşmeyebilir.

G. Uzman olmayanlar tarafından gömülme ve yakılma

G.1 **En acil durumlarda bile** insan kalıntılarının kesin **gömülmesi** ilgili yetkililerden **komut veya yetki** (ki bu da genelde ölüm belgesi veya muadili bir belge gerektirir) ve **biliniyorsa ailenin onayını gerektirir**. Prosedür ilgili kültürel ve dini kod ve pratikleri göz önünde bulundurmalıdır. Gömülme için bütün koşullar karşılanmalı veya yeterli derece açık olmalıdır.

G.2 Yukarıdaki mezar işaretleme ve kalıntıların takibine dair F.4 ve F.5 hükümleri kesin definler için de geçerlidir.

G.3 Defin prosedürleri ve gerekli lojistik için **Ek H** altındaki **kontrol listesine** bakınız (*acil veya geçici definler*).

²⁹ Defin yerine sıkıca yerleştirilmiş taş veya çimento levha (kod/numaralar kazınmış veya aksi halde uygun bir şekilde işaretlenmiş olarak), çoğu yerde iyi ve uygun maliyetli bir seçenektir.

**Uzman olmayanların ceset kalıntıları ve ölü hakkında bilgi yönetiminde
yararlanabilecekleri başarılı uygulamalar
Bütün silahlı kuvvetler için
Bütün insani yardım kuruluşları için**

G.4 **Kalıntıların yakılmasının incelenmesi, kimliklendirilmesi veya ailenin onayından önce yapılması ne pahasına olursa olsun önlenmelidir.** Acil durumlarda bile, belli şartlarda kremasyonu savunan sağlıkla ilgili kaygılar, endişeler uygun gömme prosedürlerine uyularak giderilebilir.

G.5 İnsan kalıntılarının **yakılması** ilgili yetkililerden **komut veya yetki** (ki bu da genelde ölüm belgesi veya muadili bir belge gerektirir) ve **biliniyorsa ailenin onayını gerektirir**. Prosedür, ilgili kültürel ve dini kod ve pratikleri göz önünde bulundurmalıdır. Yakılma için bütün koşullar karşılanmalı veya yeterli derece açık olmalıdır.

G.6 Dini ve kültürel adetler göz önünde bulundurulsa da, **kimliklendirilmeyen** kalıntılara ait **geçici defin yerlerini dini sembollerle işaretlememek** en iyisidir, çünkü bu bazen gömülen kişinin veya ailesinin tercihlerine uygun düşmeyebilir.